

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Τακτικού καθηγητού τῆς Ἀρχαιολογίας

Διευθυντοῦ τοῦ Σπουδαστηρίου καὶ Μουσείου Ἀρχαιολογίας

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΠΡΟΣΦΑΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Σημειώσεις. Τὰ κατωτέρω χαρακτηριζόμενα βιβλία μοι ἐστάλησαν εὐγενῶς ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν μετὰ παρακλήσεως πρὸς κριτικὴν. Δυστυχῶς μακρὰ ἀσθένεια μὲ καθήλωσεν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ παρόντος ἔτους ἐξῆλθον τοῦ νοσοκομείου, μέχρι δὲ τοῦ Μαρτίου εἶχον γραφῇ τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα σημειώματα. Αὐποῦμαι, διότι θὰ ἐμφανισθῶσι μετὰ σημαντικῆς καθυστερήσεως, δεδομένου ὅτι τὰ κρινόμενα βιβλία ἔχουσι κυκλοφορήσει, τινὰ μάλιστα πρὸ πολλοῦ χρόνου, καὶ ἤδη ἐνεφανίσθησαν ἀρκεταὶ κριτικαί. Τοῦτο ἰσχύει κυρίως περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ κ. L. Palmer, *Mycenæans and Minoans* (1961). Περὶ τούτου εἶχον ἀρχίσει πρὸ πολλοῦ νὰ γράφω εὐρύτεραν κριτικὴν, διότι πρόκειται περὶ βιβλίου περιέχοντος νέας καὶ σπουδαίας ἀπόψεις καὶ πολλὰ ἀντιλεγόμενα. Ἡδὴ ὁμως ἀρκετὰ ἐγράφησαν περὶ τοῦ βιβλίου τούτου. Ἐκρίνα παρὰ ταῦτα, ὅτι δύναμαι νὰ δημοσιεύσω τὰς παρατηρήσεις, ὅσας εἶχον σημειώσει περὶ τοῦ βιβλίου διαρκούντος τοῦ 1962. Δὲν ἀποτελοῦν πλήρη κριτικὴν, ἀλλὰ πιθανῶς τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ εἶναι ἀνωφελεῖς.

Ἀθῆναι, 28 Μαρτίου 1963.

Σπ. Μ.

Α'

L. R. PALMER, *Mycenæans and Minoans*. 264 σελ. μετὰ 44 εἰκ. καὶ σχεδίων. Faber and Faber, London 1961 (30 σελλίδια).

Τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ ὁποῖον προάγει περαιτέρω καὶ τὴν πολεμικὴν τοῦ καθηγητοῦ Palmer κατὰ τῶν χρονολογιῶν τοῦ Evans, περιέχει πολλὰ ἄλλα καὶ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα θέματα. Ὡς ὁ συγγρ. ἐξηγεῖ (13 ἐξ.), τὸ βιβλίον ἤρchiσε νὰ γράφῃ ὡς ἐκλαϊκευτικόν, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὸ εὐρὺ κοινὸν τὸ περιεχόμενον τῶν πινακίδων Β. Τὸ χειρόγραφον ὁμως ἐπεθεωρήθη καὶ διηρῶνθη ἐκ νέου. Εἶχεν ἤδη σταλῇ εἰς τὸ τυπογραφεῖον, ὁπότε νεώτεροι σκέψεις τοῦ συγγρ. καὶ διαφωνίαι αὐτοῦ πρὸς ἄλλους λογίους ἐπέβαλαν δευτέραν τροποποίησιν. Ταυτοχρόνως ὁμως, ἐκδέτεται πάντοτε ὁ συγγρ., κατέστη-

σαν προσιτά εἰς αὐτὸν αἱ σημειώσεις καὶ τὰ ἡμερολόγια ἀνασκαφῶν τοῦ Evans. Ἀπεφάσισε νὰ πραγματευθῇ καὶ περὶ τούτων ἐν ἐκτάσει. Οὕτω τὸ βιβλίον κατέληξεν εἰς τὸ τυπογραφεῖον ὑπὸ τὴν « δραστικῶς ἐπιθεωρηθεῖσαν μορφήν αὐτοῦ ».

Νέαι ἀφορμαὶ ἀντιλογιῶν προεκάλεσαν τὴν προσθήκην ἐνὸς addendum (250 ἐξ.). Ὁ συγγρ. ἐρμηνεύει οὕτω, ὅτι τὸ βιβλίον ἤρχισεν ὡς « high vulgarization » καὶ κατέληξεν ὡς « demolition and reconstruction » (28-29). Τοῦτο θὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ τὴν ἰδιοτυπίαν καὶ τὴν κατὰξιν τῆς ὕλης τοῦ βιβλίου καὶ τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν αὐτοῦ μορφήν.

Κατὰ τὴν πρώτην ὁρμὴν πρὸς τοὺς νέους ὀρίζοντας, οὓς ἤνοιξεν ἡ ἀνάγνωσις τῆς Μυκ. γραφῆς, ἐπόμενον ἦτο νὰ σημειωθῶσι καὶ σφαλερὰ φαινόμενα. Ἡ Μυκηολογία ὅμως ταχέως ἀπέβη αὐτοτελὴς ἐπιστήμη καὶ δὴ φιλολογικῇ, ἔνθα ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία κατέχει σπουδαίαν θέσιν. Ἔργον φρονήσεως εἶναι, ὅπως τοῦ λοιποῦ οἱ ἀρχαιολόγοι μόνον πραγματικὰ στοιχεῖα (realia) προσάγωσιν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπιστήμης, ὡς ἤδη ἐπανειλημμένως διεκήρυξα. Μόνον μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς δύνανται νὰ προτείνωσιν εἰς τοὺς εἰδικωτέρους πρὸς λύσιν ζητήματα ἐκ τοῦ ὀλισθηροῦ πεδίου τῶν γλωσσικῶν ἐρευνῶν. Πρέπει δὲ ἀντιστοίχως καὶ οἱ φιλόλογοι μετὰ προσοχῆς νὰ πραγματευώμεναι ζητήματα ἀρχαιολογικά, ἔνθα ἡ ἐμπειρία καὶ αἱ μέθοδοι εἶναι διάφοροι.

Γενικῆς φύσεως παρατηρήσεις περὶ τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Πρῶτον, περιέχει κεφάλαια ἐπαναλαμβάνοντα γεγονότα λίαν γνωστὰ εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους. Ταῦτα ἐνταῦθα ἀντικρύζονται ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ φιλόλογου, ὅστις κρίνει κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον. Δεύτερον: πλεονέκτημα τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι ὁ συγγραφεύς, ὅστις εἶναι εἷς τῶν κορυφαίων εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πινακίδων Β, παρέχει τὸ περιεχόμενόν των εἰς ὥραϊαν στρογγύλην μορφήν, ἔστω καὶ ἂν αὕτη δὲν εἶναι πλήρως ἀποδεδειγμένη. Πιστεύω ὅμως ὅτι τοῦτο, προκειμένου περὶ βιβλίου ἀφορῶντος εἰς εὐρύτερον κοινόν, εἶναι ἡ ὀρθὴ μέθοδος. Τρίτον: Ἀληθὲς εἶναι ἔξ ἄλλου, ὅτι εἰς τὸν εἰδικώτερον ἀναγνώστην προκαλοῦν ἀδημονίαν αἱ εἰς μεγάλῃ ἀναλογίᾳ προσφερόμεναι νέαι ἐρμηνεῖαι. Τοῦτο δέ, διότι ἡ ἀβεβαιότης τῶν ἀναγνώσεων εἶναι ἥδη ἀφ' ἐαυτῆς ἀρκούντως καταθλιπτικὴ καὶ ἐπιτείνεται ὑπὸ τῶν νέων ἀπόψεων.

Ἐπὶ παραδείγματι: προτοῦ νὰ κατασταλάξῃ ἡ ἀνάγνωσις Zakusijo-Zakynthios μᾶς παρουσιάζεται ἡ νέα γνώμη, ὅτι πρόκειται περὶ πόλεως εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσσηνίαν. Ἡ Puro, Πύλος τῶν πινακίδων, μᾶς παρουσιάζεται τώρα ὡς διπλὴ πόλις (μία ἡ τοῦ Ἑγγλιανοῦ καὶ μία ἄλλη ἐν ravaratija, ἤτοι εἰς τὸ ἀπώτατον ἀνατ. σημεῖον τῆς ἐπικρατείας). Ἡ Κόρινθος παρουσιάζεται ὡσαύτως διπλῇ, ἡ δὲ λογικὴ ἀπαιτεῖ καὶ πλείονας Φαράς. Ταῦτα κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι ἀδύνατα. Παρετήρησα ἤδη ἄλλαχού, ὅτι εἶναι τυπικὸν

φαινόμενον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Δυτ. Πελοποννήσου ἢ ἐπανάληψις τῶν αὐτῶν τοπωνυμίων. Πάντως προκειμένου περὶ τῆς Πύλου κινδυνεύομεν νὰ περιέλθωμεν εἰς ἀδιέξοδον, διότι τρεῖς καὶ μάλιστα τέσσαρας Πύλους ἀναφέρουν ἤδη αἱ ἀρχαῖαι πηγαί, ἐκ δὲ τῶν δύο τοῦ Palmer ἡ μία τοῦλάχιστον εἶναι νέα. Ἡ Matopuro (Μητρόπυλος, λίαν πιθανῶς ταυτιζομένη πρὸς τὴν Πύλον τὴν παλαιὰν τοῦ Στράβωνος, σημερινὴν Χώραν Τριφυλίας), εἶναι ἡ ἕκτη περίπτωσις. Ἄν δέ, ὥς εἶναι σχεδὸν βέβαιον, τὸ σημερινὸν χωρίον Πύλα φέρει ἀρχαῖον ὄνομα (ἐπικαιρὸς θέσις παρὰ τὴν χαράδραν καὶ κοιλάδα τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸ σημερινὸν Ναβαρίνον, πολλὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὰ πέριξ), τότε ἔχομεν ἑπτὰ ἐν συνόλῳ Πύλους ἐντὸς τῆς περιοχῆς Ἡλείας-Μεσσηνίας.

Ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν πινακίδων ὁ Palmer εὐρίσκεται εἰς τὸ στοιχεῖον του, διότι εἶναι πράγματι βαθὺς γνώστης καὶ ἀναγνώστης τούτων. Ἐκ τοῦ κόσμου τῶν πινακίδων ἐξάγει μικρὰ καὶ μεγάλα συμπεράσματα. Θὰ παραθέσω ἐνταῦθα ἐνδεικτικῶς μερικὰ ἐκ τῶν γεγονότων τούτων. Τινά, χωρὶς νὰ εἶναι προηγουμένως ἄγνωστα, ἐκτίθενται τώρα μὲ θελκτικὴν ἐλευθεριότητα καὶ βεβαιότητα, ἣτις δυστυχῶς δὲν εἶναι πάντοτε αὐταπόδεικτος. Ὡς ὅμως προηγουμένως ἐτόνισα, αὕτη εἶναι ἡ κατάλληλος μέθοδος δι' ἐν βιβλίον ὥς τὸ παρόν. Ὁ μὴ στενὸς εἰδικός, ὁ ὁποῖος βαρύνεται τὰ συνεχῆ « πιθανῶς » καὶ « ἴσως », ἔχει ἐδῶ εὐκαιρίαν νὰ ἀπολαύσῃ μίαν ζωερὰν εἰκόνα, ἣτις, βεβαίως κατὰ τὸ δυνατόν, φέρει τὸν τόνον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Οὕτω μεταξὺ ἄλλων πολλῶν οἱ Pakijanes θεωροῦνται ἐρᾷ ἐπαρχία, εὐρισκομένη πολὺ πλησίον τῆς ἐτέρας Πύλου (= Ἑγγλιανοῦ κατὰ Palmer). Ἡ ἐπαρχία εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς Ποτνίας, ἣτις ἐκλαμβάνεται ὥς ἡ Μεγάλῃ Θεᾷ τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου (90 ἐξ.). Ἐκεῖ ἔχει ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ἀκίνητον περιουσίαν καὶ τὸ τέμενός του (170). Ταῦτα βεβαίως εἶναι τολμηρὰ συνθετικὴ ἐργασία, δίδουσα ὅμως ζωερὰν καὶ σαφῆ εἰκόνα. Ἄν αὕτη ὑποτεθῇ καὶ ὀρθή, τότε ἔχομεν νὰ σκεφθῶμεν τὴν εὐφορον περιοχὴν, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἐν μέρει εὐρίσκεται ἀπέναντι τῆς νήσου, ἣτις εἰς ἱστορικοὺς χρόνους διετήρησε τὸ ὄνομα (ἐλέγετο Σφακτηρία, ἀλλὰ καὶ Σφαγία). Τὸ σπουδαιότερον κέντρον ἐκεῖ ἦτο ἡ σημερινὴ Ἰκλαῖνα. (Λείψανα μικροῦ ἀνακτόρου μετὰ κυκλωπέου ἀναλήματος, δαπέδων, χρωματιστῶν κονιαμάτων, ἀσαμίνθων κλπ.). Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σημαντικὰ ἵχνη περαιτέρω κατὰ τὴν κορυφογραμμὴν μέχρι τῶν χωρίων Σχινόλακκα καὶ τῆς μνημονευθείσης Πύλας. Κατὰ δὲ τὴν πεδιάδα καὶ τὴν παραλίαν ὑπάρχουν ἄλλα σπουδαῖα κέντρα, ὁ θολωτὸς τάφος παρὰ τὸ (νέον) Κορυφάσιον, ἡ Τραγάνα καὶ τὸ παλαιὸν Κορυφάσιον-Πύλος.

Ἀκόμη περισσότερον θὰ ἠρμόζετο πρὸς τὴν μεγάλῃν ταύτην περιοχὴν τὸ ἐπίθετον Pakijanija ἥτοι κανονικῶς Σφαγιανία, ἂν οἱ Pakijanes εἶναι Σφαγιᾶνες. Οὕτω θὰ εἴχομεν τὸ παράλληλον ἐνὸς ἄλλου Ὀμηρικοῦ λαοῦ: εἶναι

οἱ Κεφαλλῆνες, οἷτινες κατέχουν καὶ οὗτοι εὐρεῖαν περιοχὴν παραλίας καὶ νήσων, μία δὲ τούτων ὀνομάζεται βραδύτερον Κεφαλληνία.

Ἀπὸ ἐτῶν ἐδίδασκον εἰς τὰ φροντιστήριά μου τὴν πιθανότητα, ὅτι ἡ γῆ ἢ καλουμένη *kitimena* (κτιμένη) ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ ἐκχερωθεῖσα γῆ, ἢ κερδίζομένη ἐκ τῆς παρθένου ὕλادους ἐκτάσεως. Αὕτη ἐδίδετο εἰς τοὺς γεωργοὺς ἀντὶ ἡλατιωμένου φόρου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη. Εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην προῆλθον πρῶτον μὲν ἐκ τῆς Ἀκκαδικῆς ἀναλογίας ἐν Μεσοποταμίᾳ: Ἐκεῖ ὑπῆρχον ὀλόκληροι ἐμπορικαὶ ἐταιρεῖαι (ὥς οἱ ἀδελφοὶ Μουρασσοῦ, *τραπεζίται* ἐν Νιμπούρ), κερδίζουσαι τεμάχια τῆς ἐρήμου διὰ προσαγωγῆς τῶν διωρύγων καὶ δίδουσαι ταῦτα πρὸς ἐκμετάλλευσιν ἀντὶ ἡλατιωμένης ἀποφορᾶς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη. Δεύτερον δέ, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς χώρας προβαίνουν εἰς ἀνάλογον ἐκχέρσωσιν εἰς βάρος τοῦ δάσους, κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Αἰγαλέου. Συνήθως λησμονοῦν νὰ λάβουν τὴν ἄδειαν τοῦ δασαρχείου, διότι τότε ἄνευ ἄλλης διαδικασίας οἱ ἄγροὶ εἶναι ἰδιοὶ τῶν. Ἄν ἀνακαλυφθῶσιν ἢ μετανοήσωσιν ἀφ' ἐαυτῶν, πληρώνουν τὴν τιμὴν αὐτῶν. Δὲν ἐτόλμησα νὰ ὑποστηρίξω δημοσίᾳ τὴν εἰκασίαν. Μετὰ χαρᾶς βλέπω νῦν, ὅτι τὸ ἴδιον ὑποστηρίζει καὶ ὁ Palmer, ὅστις καὶ ἀναπτύσσει περαιτέρω τὰ κατὰ τὴν κατανομὴν τῶν κλήρων.

Ὁ Lawageta εἶναι ὁ ἡγέτης τοῦ λαοῦ (= στρατοῦ) καὶ ἔχει τὴν μεγίστην θέσιν μετὰ τὸν βασιλέα, τὸ τέμενός του (κατὰ τι μικρότερον τοῦ βασιλικοῦ, ἦτοι 130 μονάδας), τὸν ἀρματηλάτην του καὶ τοὺς ἐπιτελεῖς του (Λαβαγέσιοι, 95 ἑξ.). Ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία (102 ἑξ.) κέχτηται περαιτέρω καὶ ἀφθονα βοσκήματα. Ὅταν δὲν ἀναφέρεται κάτοχος, ἀνήκουν εἰς τὸν βασιλέα. Ἄλλοτε ἀναφέρονται (κατὰ γενικὴν) οἱ κύριοι, εἶναι δὲ συνήθως ἄλλοθεν γνωστὰ πρόσωπα τῆς ἀνωτέρας ἀνακτορικῆς ἱεραρχίας. Ἄλλα τέλος βοσκήματα ἀνήκουν εἰς θεοὺς καὶ ἱερά. Αἶγες καὶ πρόβατα ἀναφέρονται κατὰ χιλιάδας. Ὀλιγώτεροι εἶναι οἱ χοῖροι. Ὡς πρὸς τὰ βοοειδῆ, καὶ ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι πολυάριθμα, ἀριθμούμενα ἀκόμη καὶ κατὰ ἑκατοντάδας. Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐξ ἀναθηματικῶν ἔργων τῆς βιοτεχνίας (φιᾶλη ἑξ. Ἀνατ. Κρήτης περιέχουσα τὴν ἀγέλην ὁμοῦ μετὰ τοῦ βουκόλου). Διὰ τοῦτο αὐτὰ τὰ « τὸσον ὀλίγα » βοοειδῆ, ὥστε νὰ φέρουν καὶ ὀνόματα, πρέπει μᾶλλον νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἄλλως. (Ἱεροὶ βόες, ἀροτῆρες βόες, ἐπιβήτορες). Τὰ ὀνόματα ταῦτα (ἐν Κνωσῷ) εἶναι Αἰόλος, Κελαινός, Στόμαργος, Ξοῦθος. Ὁ *aīworo*-Αἰόλος (εὐκίνητος, ταχύς, *Λατ. agilis*), ὃς παρετήρησεν ὁ Mühlestein, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν συντεταγμένην μορφήν Αἰῶα, Αἷας. Οὕτως ἔχομεν καὶ τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος τῶν δύο περιφίμων ἡρώων. Προκειμένου μάλιστα περὶ τοῦ Λοκροῦ (Ὀϊλῆος ταχὺς Αἷας) πρόκειται κυριολεκτικῶς περὶ λαλοῦντος ὀνόματος, ὥς λίαν εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Mühlestein.

Αἱ διαπιστώσεις περὶ βασιλικῶν βουκολίων, περὶ ἱερῶν ποιμένων καὶ περὶ προῖσταμένου τῶν βουκολίων τούτων εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐπρόσδεκτοι.

Ἐκ λόγων καθαρῶς ἀρχαιολογικῶν καὶ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν Μυκηναϊκῶν δρυρώσεων εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα κατέληξα καὶ ἐγὼ (Σπ. Ἰακωβίδου, Ἡ Μυκην. Ἀκρόπ. τῶν Ἀθηνῶν, 1962, 11 - 17).

Σπουδαιότατον κεφάλαιον εἶναι τὸ περὶ χαλκῶν (103 ἐξ.). Οὗτοι ἢ εἶναι ἰδιῶται ἢ ἀνήκουν εἰς θεοὺς. Καὶ τοῦτο κρίνω λίαν ἐνδιαφέρον, διότι καὶ ἐγὼ ἐξ ἀνεξαρτήτων λόγων πρὸ πολλοῦ καὶ ἄλλιν ἐπ' ἐσχάτων κατέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐντὸς μερικῶν ἱερῶν σπηλαίων τῆς Κρήτης ἡσκεῖτο ἢ μεταλλουργία ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Θείου. (Ἰδαῖον Ἄντρον: ἐν τῷ παρόντι περιοδικῷ 1956/1957, 253. Σπήλαιον Ἀρκαλοχωρίου: Ἰδιαιτέρα μελέτη σταλεῖσα πρὸς δημοσίευσιν ἐν τῷ περιοδικῷ « KADMOS »). Οἱ χαλκεῖς οὗτοι εἶναι ὠργανωμένοι εἰς σωματεῖον καλούμενον kerosija, γερουσία. Ἐχουσι δὲ προῖσταμένους, καλουμένους βασιλεῖς. Ἵνα ἐργασθοῦν οἱ χαλκεῖς, λαμβάνουν μέταλλον παρὰ τῶν ἐντολοδόχων των. Οὕτω καὶ παρ' Ὀμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς ἀθλοθετεῖ σόλον σιδήρου μέλλοντα νὰ παράσχη εἰς τὸν κάτοχόν του μακρὰν αὐτάρκειαν εἰς σίδηρον. Ὁ Νέστωρ παρέχει τὸν ἀναγκαῖον χρυσὸν πρὸς χρύσωσιν τῶν κεράτων τῆς θυσιασθησομένης βοῆς. Σήμερον ἔτι οἱ πτωχοὶ χωρικοὶ προσάγουν εἰς τὸν σιδηρουργὸν (ἐνίοτε τοὺς πλανοδίους Γύφτους) τὸ ἀναγκαῖον μέταλλον. Πολλὰ γιαιταγάνια καὶ ξιφολόγγα παλαιὰ, ἀντὶ νὰ παραμένουν ἐντὸς τῶν οἰκίων ὡς κειμήλια, παραδίδονται πρὸς κατασκευὴν μαχαιριῶν καὶ δρεπάνων.

Ὁ ρόλος τῶν ναῶν εἰς τὴν μεταλλουργίαν φαίνεται νὰ εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέρον. Κατὰ τὰς ὑποτιθεμένας τελευταίας στιγμὰς τῆς Πύλου, ὁπότε τὸ πᾶν τίθεται εἰς πολεμικὸν συναγεμὸν, « ἐπιστρατεύονται » οἱ πάντες καὶ « δεσμεύεται » τὸ μέταλλον, κατὰ τὰς σημερινὰς ἀντιστοιχίας ἐκφράσεις. Ἡ πρώτη πινακὶς τῆς σχετικῆς σειρᾶς φέρει τὴν ἀκόλουθον χαρακτηριστικὴν εἰσαγωγὴν: Πῶς οἱ κορετῆρες καὶ οἱ δύματες καὶ οἱ προκορετῆρες καὶ οἱ κλαβιφόροι καὶ οἱ οπισσικοὶ καὶ οἱ ὀπικαπεβες θὰ δώσουν τὸν χαλκὸν τοῦ ναοῦ (πρὸς κατασκευὴν) αἰχμῶν δοράτων καὶ βελῶν.

Ἡ λέξις navijo ἢ προσδιορίζουσα τὸν χαλκὸν κατ' ἀρχὰς ἡρμηνεύθη νήσιος (τῶν πλοίων). Εὐστόχως ὁ Palmer παρατηρεῖ, ὅτι νάϊος (τοῦ ναοῦ) εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀνάγνωσις, ἀφοῦ ἀναφέρονται καὶ κλειδοῦχοι (κλαβιφόροι). Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκδοχῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὸ παράλληλον τῆς Ἀμάρανas, ἔνθα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀτῶν εὐρίσκοντο ἀποθηκευμένα, μεταξὺ παντοίων ἄλλων ἀγαθῶν, καὶ τάλαντα χαλκοῦ, ὡς σαφῶς δεικνύει ἡ σχετικὴ εἰκὼν. (Ἐχω ὑπ' ὄψει μου τὴν εἰκόνα 151 (σ. 329) παρὰ Ertman - Ranke, Aegypten κλπ. Ἡ σχετικὴ παράγραφος τοῦ κειμένου δὲν ἀναφέρει ρητῶς τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ τὰ τάλαντα φαίνονται σαφῶς εἰς τὴν ἀποθήκην ἄνω δεξιᾶ, σειρὰ δευτέρα).

Ἡ μνημονευθεῖσα γερουσία συνδέεται πρὸς ἄνδρας, οἵτινες τρεῖς φορὰς (ἐπὶ τῶν τεσσάρων) ἀπαντῶσιν ἐπὶ τῶν πινακίδων τοῦ χαλκοῦ. Μία γερου-

σία συνδέεται πρὸς τινὰ Ἀπικότα, ὅστις εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς « βασιλεὺς » λαϊκῶν χαλκῶν. Ἐχομεν λοιπὸν μονάδας ἢ συντεχνίας χαλκῶν, μὲ ἀρχιχαλκουργὸν ἐπὶ κεφαλῇ. Ἡ κεροσίγια τῶν χαλκῶν δὲν δύναται νὰ ἔχη σχέσιν, συμπεραίνει ὁ Palmer, πρὸς τὸ ἑλληνικὸν σῶμα τῆς γερουσίας, ἥτοι συμβουλίου τῶν γερόντων.

Τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν ἐρευνῶνται ἀκολούθως. Μέγας πόρος ἦτο ἡ ἐμπορία τοῦ ἐλαίου, καὶ δὴ τοῦ ἀρωματικοῦ ἐλαίου. Ἦσως ἀποδειχθῇ μίαν ἡμέραν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ μεγίστου πλουτοπαγωγοῦ πόρου τῆς Κρήτης ἀρχικῶς, εἴτα δὲ καὶ τῆς Μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος. Οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς εὐρίσκονται ἐν μεγάλῃ ἢ μεγίστῃ ἀφθονίᾳ ἐντὸς ἀνακτόρων καὶ οἰκῶν, ἀποθηκῶν καὶ τάφων, ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ ἐκτὸς τῆς Μυκηναϊκῆς περιοχῆς. Πρόκειται περὶ τῶν εἰδικῶν ἀγγείων, διὰ τῶν ὁποίων, τυποποιημένη, διεξήγετο ἡ ἐμπορία τοῦ ἐλαίου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν. Ὑπάρχουν τὰ μεγάλα δοχεῖα, χωρητικότητος 2·3 γαλλονίων (χονδρικὸν ἐμπόριον) καὶ τὰ μικρὰ ἢ μικρότατα, ἅτινα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ἀλάβαστρον καὶ τὸν ἀρύβαλλον τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ὁ ἀρύβαλλος μάλιστα διατηρεῖ καὶ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ σχήματος τοῦ ψευδοστόμου ἀμφορέως. Εἰς ἐν ἰδεόγραμμα τῶν Κνωσιακῶν πινακίδων ἀνεγνωρίσθη τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, ἡ δὲ λεξικὴ ἀνάγνωσις ἀποδίδει τὸ ὄνομα *kararewe*. Εἰς τὰ φροντιστήριά μου συνεζητήσαμεν ἀμέσως τὸ πρᾶγμα καὶ προετάρη νὰ ὀνομάζωμεν διὰ τοῦ ὀνόματος *κλαρεὺς* ἔστω καὶ συμβατικῶς τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον φέρει σήμερον πολλὰ καὶ περιέργα ὀνόματα. (Ἑλληνιστὶ ψευδόστομος ἢ τυφλόστομος ἢ ἑτερόστομος ἢ πλαγιόστομος ἀμφορεὺς. Γαλλιστὶ *vase à étrier*. Ἀγγλιστὶ *stirrup - vase*. Γερμανιστὶ *Bügelkanne*). Ἐντὸς ὀλίγου ἀνιχνεύθη εἰς τὸν Ἡσύχιον μία Κρητικὴ γλῶσσα, *κλαρός*, σημαίνουσα ἀγγεῖον ἐλαίου, ὃ δὲ καθ. *Householder* προέτεινε νὰ μεταγλωττισθῇ καὶ τὸ ἀνωτέρω Κρητομυκηναϊκὸν ἀγγεῖον *κλαρεὺς*. Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ παραμείνωμεν εἰς τὴν ὀνομασίαν, ἂν καὶ βεβαία δυστυχῶς δὲν εἶναι. Πράγματι, ὃ μὲν Ἡσύχιος ἐρμηνεύει τὸ ὄνομα « ἐλαιηρὸς κώθων » καὶ ὁ κώθων εἶναι ἐντελὼς ἄλλης οἰκογενεῖας ἀγγεῖον. Τὸ δὲ ἰδεόγραμμα τῶν πινακίδων δὲν ἀποδίδει ἀναμφισβητήτως ψευδόστομον ἀμφορέα, διότι ἡ προχοὴ ἐκφέεται ἐκ τῆς κοιλίας, οὐχὶ ἐκ τοῦ ὤμου. Μᾶς χρειάζεται μία εἰδικὴ μελέτη περὶ τοῦ σχήματος τῶν οἰκιακῶν ἀγγείων καὶ τῶν ἀγγείων τῶν παριστωμένων ἐπὶ ἀπεικονίσεων, διότι, περιέργως, λίαν σπανίως συμφωνοῦσι πρὸς τὰ σχήματα τῶν γνωστῶν ἀγγείων. Ἐν προκειμένῳ ἐν πῆλινον ἀγγεῖον πολὺ ὅμοιον, ἀλλ' ὅχι πανόμοιον πρὸς τὸ ἰδιόγραμμα τῶν Κνωσιακῶν πινακίδων ὑπάρχει εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Θήρας, ὡς εἰς τὸ μικρὸν μουσεῖον τῆς Καλαμάτας ἀπόκειται χαλκοῦν πανομοιότυπον τοῦ ἰδεογράμματος *dipa*, ἀλλὰ μετὰ δύο καθέτων ὧτων, ἅτινα, περιέργως, αὐτὰ ἀκριβῶς ἐλλείπουν ἐκ τῶν περιγραφῶν τῶν πινακίδων. (Τὸ ἀγγεῖον *dipa* ἀναφέρεται ὡς ἄωτον, τρώϊον καὶ τετράωτον).

Εἰς τὸ περὶ θρησκείας κεφάλαιον (119 ἐξ.) δίδει ὁ Palmer μίαν ἄλλην ζωγραφὴν καὶ ἐν μέρει διαφωτιστικὴν εἰκόνα. Τὸ σπουδαιότερον γεγονός εἶναι, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ὁ Ποσειδῶν ἀποδεικνύεται κύριος θεὸς τῶν Πελοποννησιακῶν Ἀχαιῶν. Τοῦτο εἶχε πρὸ πολλοῦ συμπεράνει ὁ πολὺς Wilamowitz, ὅστις συγχρόνως εἶχε παρατηρήσει, ὅτι ἐν Κύπρῳ ἔλεγον δᾶ ἀντὶ γὰ. Ἐπομένως γλωσσικοὶ τύποι ὡς Ποτει-δᾶν ἢ Δη-μήτηρ εἶναι Κυπριακοί, ἐνθα καὶ αἱ Νύμφαι ἐλέγοντο ἐν-δα-ίδες. Κατ' ἀκολουθίαν ἐν Κύπρῳ δέον νὰ ἐχαλκεύθησαν καὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἐκφράσεις αὗται τῆς θρησκείας. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἄλλη γυναικεία θεότης. Τὸ ὄνομα rotinija πιθανῶς δὲν εἶναι πλέον ἐπιθέτον, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς, Πότινια. Μεγάλην σημασίαν ἀπονέμει ὁ Palmer εἰς μίαν ἄλλην ἐκφρασιν τῶν πινακίδων (wanakate Wanasoi), τὴν ὁποίαν μεταφράζει: Εἰς τὸν ἄνακτα καὶ τὰς δύο Ἀνάσσας (ἢ μὴ ὑπαρξίς τοῦ συνδετικοῦ qe, ἐν τούτοις, μοῦ φαίνεται ἀνεξήγητος). Πάντως αἱ τριάδες εἰς τὴν θρησκείαν, ὡς τὰς ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τοὺς θρησκευτολόγους ὁ Palmer ὑπάρχουν πράγματι. Βραχὺς λόγος περὶ τούτων ἐγένετο καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου (Κρήτη καὶ Μυκ. Ἑλλάς, 22-23). Ἐγὼ ἀποκαλῶ τὰς συχνότατα ἀπαντήσας δύο θεᾶς «Μητέρας». Ἐκτὸς τοῦ ἐλεφαντίνου συμπλέγματος τῶν Μυκηνῶν ἔχομεν ἐν Κρήτῃ τὰ τρία σφυρήλατα ἀγάλματα τῆς Δρήρου, ὡς ἀντιστρόφως ἔχομεν ἐνίοτε μίαν θεάν καὶ δύο ἄρρενας συνοδοῦς.

Μέγα ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνίχνευσις μηνῶν τινῶν τοῦ Μυκηναϊκοῦ ἡμερολογίου, ἃν οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Palmer ἀποδεικνῶσιν ἰσχυροί. Συμφωνῶν οὗτος πρὸς τὸν Guthrie ἀναγνωρίζει θεοὺς ἢ δαίμονας καλουμένους Διψίους, ἀλλὰ πιστεύει μετὰ τούτου ὅτι Δίψιοι εἶναι οἱ νεκροί. Εἰς τὴν λ. dipisijewijo (δοτ. πληθ.) ἀναγνωρίζει καὶ σχετικὴν ἐορτὴν Διψίεια πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν. Πιστεύω ὅτι οἱ Δίψιοι ὑπάρχουν καὶ ἐλπίζω συντόμως νὰ δείξω, ὅτι εἶναι οἱ Κρητομυκηναϊκοὶ «Δαίμονες τῆς βλαστήσεως». Ἐξ αὐτῶν ὠνομάσθη τὸ Ἄργος (ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς Πελοποννήσου γενικώτερον) πολυδίψιον. Ὁ πυρὴν γενέσεως τῶν δαιμόνων τούτων εἶναι ἡ Αἰγυπτιακὴ Θουέρις (Taurt), ἥτις ὁμοῦ μετ' ἄλλων ιδιοτήτων ἦτο καὶ θεὰ τοῦ ἡμερολογίου καὶ τῶν μηνῶν. Ἴσως θὰ δυνηθῶμεν ἐντεῦθεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς ποικίλας ἐμφανίσεις τῶν Κρητομυκηναϊκῶν δαιμόνων. Ὁ μέγας δακτύλιος τῆς Τίρυνθος ἴσως παριστᾷ τὴν τελετὴν ὠρισμένου μηνός, οὗ τὴν ἐναρξιν ἐν τῷ οὐρανῷ δεικνύει ἡ αὐξομένη μῆνη τῆς σελήνης. Ἐνίοτε οἱ δαίμονες παρίστανται κρατοῦντες νεκρὰς ἐλάφους. Ἴσως καὶ τοῦτο εἶναι σύμβολον μηνός. Τί δ' ἦσαν ἀκριβῶς τὰ Ἐλαφηβόλια καὶ ὁ Ἐλαφηβολίων τοῦ Ἀττικοῦ ἡμερολογίου; Ὅμοίως οἱ Δίψιοι παρίστανται μετὰ βοῶν ἢ λεόντων ἢ καὶ εἰς ἄλλας χαρακτηριστικὰς σκηνάς, πιθανῶς ἐχούσας ἡμερολογιακὴν σημασίαν.

Ὁξυνουσιὰτῃ εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Palmer (ἥδη ἀπὸ τοῦ 1954) ὅτι ὑπὸ τὸ μονήρες ὄνομα porowitojo δέον νὰ ἀναγνωρίσωμεν μῆνα Πιλόι-

στον, ἦτοι τὸν μῆνα τὸν καταλληλότετον πρὸς πλεῦσιν. Ναυτικοὶ ὥς οἱ Κρητομυκηναῖοι, οἵτινες ἐξέτεινον τὰς ναυτικὰς περιπλανήσεις τῶν ἀπὸ Συρίας καὶ Κύπρου μέχρι Λιπάρας καὶ Σαρδηνίας, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶχον συσσωρεύσει καὶ ἀνάλογον ναυτικὴν ἐμπειρίαν. Ὡς προσεπάθησα νὰ δείξω (Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preist. e Protoistoriche vol. I, 1962, 161 ἐξ.), ὁ κατ' εὐθεΐαν πλοῦς ἀπὸ διάρματος εἰς διάρμα ἐντὸς τῆς Μεσογείου οὐδέποτε ὑπερέβαινε τὰ 180-200 μίλια. Ἐπομένως ἦτο ζήτημα προγνώσεως τοῦ καιροῦ κατὰ τὰς προσεχεῖς 30-40 ὥρας, ὅσαι ἀπητοῦντο ἵνα διανυθῇ ἡ ἀπόστασις αὕτη ἔστω καὶ διὰ μόνων τῶν κωπῶν. Οὕτω, διὰ συνεχῶν « πηδημάτων », ἐκαλύπτετο ἡ ἀπόστασις Κύπρου - Ἐλλάδος, ἐκεῖθεν δὲ ἐκ Πύλου ἢ Κεφαλληνίας πρὸς Καλαβρίαν - Σικελίαν - Λιπάραν, ἐκεῖθεν πρὸς Σαρδηνίαν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς Βαλεάρας καὶ τὰς Ἰσπανικὰς ἀκτὰς. Ἡ πρακτικὴ πείρα εἶχε διδάξει τοὺς ναυτικούς τῆς Μεσογείου, τίνες ἦσαν αἱ καταλληλότεται ἐποχαὶ πρὸς τοῦτο. Μᾶς τὸ λέγει ἡ Διδακτικὴ ποίησις, ἐντὸς τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀφθονον καταστάλαγμα Μυκηναϊκῆς καταγωγῆς.

Δύο περιόδους ἐντὸς τοῦ ἔτους θεωρεῖ ὁ Ἡσίοδος τὰς εὐνοϊκωτάτας πρὸς πλοῦν, μίαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνοιξεως καὶ μίαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ φθινοπώρου. Τὴν πρώτην ὀρίζει ὥς ἐξῆς:

Ῥῥάρεχαι ἑαρινὸς πλοῦς διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅταν τὰ πρῶτα φύλλα τῆς συκῆς ἔχουν γίνοι τόσον μεγάλα, ὅσον τὸ ἵχνος τοῦ ἐλέματος τῆς κορώνης ἐκεῖ ὅπου θὰ πατήσῃ. Τότε ἡ θάλασσα εἶναι προσιτὴ. ("Εργα 678-681 Rzach).

Ἡ ἐποχὴ αὕτη, ἀναλόγως τοῦ τόπου καὶ τοῦ ὕψους ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ποικίλλουσα βεβαίως, εἶναι γενικῶς τὸ τέλος Μαρτίου - πρῶτον ἡμισυ Ἀπριλίου. Συμπίπτει πρὸς τὸν Ἐλαφβολιδῶνα. Μήπως οὗτος ἦτο ὁ Πλώιστος τῶν Μυκηναίων; Ἡ ἐτέρα πλώμιος ἐποχὴ τοῦ Ἡσιόδου εἶναι πεντήκοντα ἡμέρας μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου, ἦτοι περὶ τὴν 20ῃν Σεπτεμβρίου. Οἱ ἐτησῖαι ἔχουν κοπάσει πράγματι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ πάντες γνωρίζομεν ἐκ πείρας, ὅτι ἡ θάλασσα ἐπιτρέπει ἀκριβῶς τότε τὰ ὠραιότερα ταξίδια ἐπὶ τῆς γαληνιαίας ἐπιφανείας αὐτῆς.

Εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν τῆς Πύλου (The Last Days of Pylos, 132 ἐξ.) συνάγονται ἐκ τῶν δεδομένων τῶν πινακίδων στρατιωτικαὶ κινήσεις καὶ ἱστορικὰ γεγονότα, ὥς ἦδη καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Palmer ἐπειράθησαν νὰ νοήσουν τὰ πράγματα. Τὰ πράγματα εἶναι ρευστὰ καὶ σήμερον ἀκόμη, εἶναι ὅμως ἄξιον νὰ σημειωθῇ, ὅτι μία ἀπὸ τὰς πρώτας ἀνακαλυφθεῖσας πινακίδας εἰς τὸ ἀνάκτορον Ἐγγλιανοῦ κατὰ τὴν πρώτην δοκιμὴν τοῦ 1939 κατενόηθη ἐνωρὶς ὑπὸ τοῦ Palmer ὥς περιγράφουσα κινήσεις στρατιωτικοῦ περιοχόμενου. Μὲ εὐφρεῖς συνδυασμοὺς μεταξὺ τῶν καταλόγων τῶν κωπηλατῶν καὶ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν στρατιωτικῶν ἀποσπα-

σμάτων ἀπαρτίζεται εἶδος στρατιωτικοῦ σχεδίου. Καταλαμβάνονται ὅλα τὰ ἐπικάιρα σημεῖα τῆς ἀπεράντου παραλίας, σχεδὸν ἀπὸ Ἀλφειοῦ μέχρι τῆς σημερινῆς Καλαμάτας. Ὡς συνδυασμοὶ εἶναι ὅλα ὥραϊα, ἀλλὰ δὲν βλέπει τις ποῖον θὰ ἦτο τὸ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Πρέπει νὰ ὑποτεθῇ πρωτίτως ὅτι ἐχθρὸς ἀνεμένετο ἀπὸ θαλάσσης. Τοῦτο δ' εἶναι κατ' ἀρχὴν νοητὸν μόνον ἂν ὁ ἐχθρὸς οὗτος ὑποτεθῇ ὅτι ἦσαν οὐχὶ οἱ Λωριεῖς, ἀλλ' οἱ « Λαοὶ τῆς θαλάσσης ». Πάντως τὸ σχέδιον ἦτο στρατηγικῶς ἄθλιον. Οὔτε καὶ μὲ τὰς σημερινὰς ταχυτάτας μετακινήσεις τῶν στρατιωτικῶν μονάδων ἀπὸ ἀέρος καὶ διὰ μηχανοκινήτων μέσων κατέστη δυνατόν εἰς τὸν Hitler νὰ ἐμποδίσῃ τὰς ἀποβάσεις. Ὁ ἐχθρὸς ἔχει εὐχέρειαν νὰ συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις του εἰς ἓν μόνον σημεῖον. Ἐξ ἄλλου ὑπάρχει μία μεγαλυτέρα, ὕλική ἀπόδειξις, ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐπέκειτο ἀπὸ ξηρᾶς: Εἶναι τὸ Μυκηναϊκὸν τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνεκάλυψεν ὁ Broneer καὶ τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι καὶ τοῦτο ἔμεινεν ἡμιτελές.

Πάντως, ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἐρμηνευθῶσι τὰ περιγραφόμενα μέτρα (καθὼς καὶ ἡ σημασία τῆς λ. ο - κα) αἱ κινήσεις πρὸς τὰ παράλια εἶναι σαφεῖς. Ἄν τις ἐνθυμηθῇ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας πειρατείας, θὰ ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ περὶ μετακινήσεως μικρῶν ἀποσπασμάτων εἰς ἐπικαίρους ὅρους, ἵνα ἀποκρούουν πειρατικῆς φύσεως ἐπιδρομὰς. Εἰς τὴν περιοχὴν μάλιστα τῆς Πύλου ἔχομεν κατὰ σύμπτωσιν ἀφθόνους μαρτυρίας ἐκ τῆς saga. Οἱ ἥρωες περιέρχονται τὰς διαφόρους πόλεις ἀναζητοῦντες τὰ ἀρπαγένητα βοσκήματα. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Ὀδυσεύς. Ἡ πειρατεία ἐθεωρεῖτο νόμιμον ἐπάγγελμα. Ὁ Νέστωρ ἐρωτᾷ τὸν Τηλέμαχον καὶ τοὺς συντρόφους του μήπως εἶναι πειραταί. Τὸ ἐπάγγελμα δὲν θεωρεῖται παράνομον, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπικίνδυνον (γ 74), ὡς ἀκριβῶς ἡ ζωοκλοπὴ σήμερον, ἐκεῖ ἔνθα ἀσκεῖται εἰσέτι, θεωρεῖται ἱποτικὸν καὶ ἀνδροπρεπὲς ἐπάγγελμα, καθ' ὃ συνδεόμενον πρὸς σωματικὰς ἱκανότητας καὶ σημαντικούς κινδύνους. Ἴσως τὰ στρατιωτικὰ - ναυτικὰ ἀποσπάσματα τῆς Πύλου ἦσαν κανονικὴ ὑπηρεσία ἐκτελουμένη κατ' ἔτος, ὅπως τηρῇ μακρὰν τοὺς ληιστῆρας, τοὺς κακὸν ἀλλοδαποῖσι φέροντας (Ὀδ. ἐ.ἀ.). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἠρμηνεύετο καὶ ἡ ἀναγραφὴ τῶν κινήσεων τούτων εἰς τοὺς ἐτησίους ἀπολογισμοὺς τῶν γραφῶν τοῦ ἀνακτόρου. Δὲν βλέπει τις τὸν λόγον, διατὶ θὰ ἡσχολοῦντο οἱ γραφεῖς τοῦ ἀνακτόρου μὲ τὰ μικρὰ ταῦτα ἀγήματα, ἂν πράγματι ἐπέκειτο ὁ ἔσχατος καὶ ὁ ὑπὲρ πάντων ἀγών, ὅστις δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐιδικότητός των.

Τὴν πραγματείαν περὶ ὅλων καὶ σκευῶν διακρίνει ἡ φιλολογικὴ ἔκθεσις, ἥτις διὰ τὸν ἀρχαιολόγον δὲν εἶναι πάντοτε σαφής. Ἐπὶ παραδείγματι τρίποδες διαφημιζόμενοι ὡς « Κρητικὴ ἐργασία » θὰ ἦσαν νοητοὶ εἰς παλαιότεραν περίοδον, διότι κατὰ τὸ 1250 ἡ Κρήτις τελεῖ ὑπὸ παρακμῇ. Προσεπάθησα νὰ δείξω ἀλλαχοῦ, ὅτι τὸ keresijo εἶναι ἴσως ἐθνικόν, παράγωγον ἐκ κοινοῦ Ἀρχαιοτριάφυλλιακοῦ τοπωνυμίου. Ὡς πρὸς τὸ περὶ θωρά-

κων κεφάλαιον δύναται τις τώρα νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἰδικήν μου σχετικήν μελέτην (Θώρακες καὶ Οἰγο. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 37, 1962, 72 ἐξ.). Ὡς πρὸς τὸν ἵππον καὶ τὸ ἄρμα δέον νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ταῦτα ἀπαντῶσιν ἐν Κρῆτῃ ἤδη ἀπὸ τῆς ΥΜ.Ι. ἐποχῆς. (Σήμαντρα Σκλαβοκάμπου καὶ Ἀγ. Τριάδος). Τὸ περίφημον σήμαντρον μετὰ παραστάσεως μεγαλοπρεποῦς ἵππου ἐκ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου ἔχει γίνεи πασίγνωστον ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἡ ἀφιξις τοῦ ἵππου εἰς τὴν Κρῆτην ». Μᾶλλον θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ « Ἡ ἐξαγωγή εὐγενῶν ἵππων ἐκ Κρήτης ». Σήμερον ἔτι ἡ Μεσαρὰ παράγει εὐγενῆ γενεὰν ταχυπόδων ἵππων, τὰ περίφημα « γιοργαλίδικα ». Ὁ Palmer σκέπτεται τὸν « θεὸν ἵππον », ἰδέαν ἣν καὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ Schachermeyer καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ λατρεία τοῦ Ἰππείου Προσιδῶνος καθιστῶσιν ἀξίαν ἐρεύνης.

Τὸ θέμα τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς χρονολογίας τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ συζητεῖται, ὥς εἶναι ἐπόμενον, ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ Palmer. Τοῦτο τὸ ζήτημα, ὥς καὶ τὰ τῶν ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ ἀντιλέγονται εἰσέτι ζωηρῶς καὶ διὰ τοῦτο θὰ τὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος. Ἐπίσης καὶ ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς γραφῆς Α καὶ Β δὲν προάγεται, μέχρις ὥρας, διὰ νέων στοιχείων.

Γενικῶς ὁ χαρακτὴρ τοῦ παρόντος βιβλίου δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: Φιλολογικῶς πρόκειται περὶ ἀξιολόγου προσπαθείας, γεμούσης νέων ἰδεῶν, συνδυασμῶν μεστῶν ἀγχινοίας καὶ τολμηρῶν ἐνίοτε, ἀλλὰ πάντοτε ἐποικοδομητικῶν συζητήσεων. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ὁμως συνοδεία τοῦ βιβλίου εἶναι ἀνεπαρκής. Ἐπομένως καὶ τῶν γεγονότων ἡ ἐκτίμησις εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ τὰ συμπεράσματα ἀβέβαια. Μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ἡ γεωγραφικὴ εἰκὼν, ἣν παρέχει τὸ βιβλίον, καταλήγει εἰς συμπεράσματα, πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμφωνήσῃ τις. Τὸ « Βασίλειον τοῦ Νέστορος » ἐπεκτείνεται πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι τοῦ Νέδοντος. Μὲ ἄλλους λόγους ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς Νοτίου Ἡλείας καὶ τοῦ Ἀλφειοῦ μέχρι τῶν Δυτ. προπόδων τοῦ Ταυγέτου. Τοιαύτην ὁμως ἔκτασιν οὐδὲν Μυκηναϊκὸν βασίλειον εἶχε ποτε, οὐδ' ἦν Ἀγαμέμνονα εἴπῃς.

Τὸ σχετικὸν κεφάλαιον (The Land of the Pylians, 75 ἐξ.) ἀρχίζει μὲ τὴν ἔκφρασιν δυσπιστίας κατὰ τοῦ ἄρθρου Pylos τοῦ E. Meyer ἐν RE, ὅπερ ἐν τούτοις εἶναι σπουδαῖον καὶ διὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς κρίσεως καὶ διὰ τὴν μεγάλην βιβλιογραφικὴν ἐνημερότητα καὶ διὰ τὴν ὁδὸν τῆς παραδόσεως, ἣν βαδίζει, τὴν μόνην ὀρθήν, ἣν ὁμως καὶ ὑποβάλλει εἰς αὐστηρὸν κριτικὸν ἔλεγχον. Ὁ Meyer εἶναι καὶ εἰδικὸς τοπογράφος καὶ ἔχει εἰδικῶς ἀσχοληθῇ μὲ τὴν τοπογραφίαν τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἐκφράζεται μὲ ἀσυνήθην αὐστηρότητα κατὰ τῆς παραλλήλου τοπογραφικῆς σπουδῆς τοῦ McDonald, εἰς οὗ τὸ ἔργον εὐχαρίστως στηρίζεται ὁ Palmer. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι καὶ τῶν McDonald-Simpson ἡ προσπάθεια εἶναι φιλότιμος καὶ ὠφέλιμος. Ἐν τούτοις αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἐνδείξεις αἱ συλλεγόμεναι

δι' ἀπλῶν περιπάτων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἶναι ὀλισθηραὶ καὶ πολλὰκις ἀπατηλαί. Μόνη ἡ σιωπηλὴ καὶ ὑπομονητικὴ ἐργασία τῆς σκαπάνης δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀσφαλέστερα συμπεράσματα.

Ὅλίγα ὄστρακα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας σημαίνουν ἀπλῶς, ὅτι ἐδῶ ἐθραύσθη κάποτε ἐν ἀγγεῖον. Οἱ δούλοι τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐσώρευον τὴν κόπρον εἰς μίαν γωνίαν τοῦ ἀνακτόρου, ὅφρ' ἂν ἀγοιεν... τέμενος μέγα κοπρήσοντες. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι καὶ τότε καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν ὄστρακα ἀγγείων μετεφέροντο πολὺ μακρὰν διὰ τῆς κόπρου. Σήμερον δύναται νὰ συλλέξῃ τις εἰς τοὺς ἀγροὺς ὄστρακα ἐκ Βυζαντινῶν ἀγγείων, Ἑνετικῶν κρουστάλλων καὶ πιάτων Ἀγγλικῆς κατασκευῆς χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ, ὅτι ἐκεῖ ἤχμασάν ποτε συνοικισμοὶ ἐξ ὑψηλῶν τῶν ἀνωτέρω ἐπικρατειῶν. Ἐπὶ πλέον, ἡ παρεχόμενη εἰκὼν διὰ τοιούτων ἐπιφανειακῶν παρατηρήσεων, ἐφόσον τοῦλάχιστον δύναται νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν πολυτελῶν ἐρευνῶν μου ἐν τῇ Πυλῒ, μόνον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἶναι ἐπωφελής. Εἶναι ὅμως κατὰ τοῦτο ἐπικίνδυνος, διότι εἰς πολλὰς ἀπὸ τὰς ἀναφερομένας τοποθεσίας (τινὲς μνημονεύονται ἤδη ὑπὸ προγενεστέρων) δύναται τις νὰ προσθέσῃ εὐκόλως καὶ πολλὰς ἄλλας εἰς τὰ πέραν, καὶ μάλιστα φαινόμενας ἐπιφανειακῶς σπουδαιοτέρας. Ἄνευ ἄλλων ἐνθαρρυντικῶν ἔνδειξεων τοῦτο δὲν σημαίνει μεγάλα πράγματα. Τοῦναντίον ὑπάρχουν μέρη, ἐνθα ἐπιφανειακῶς οὐδὲν φαίνεται, ἐν τούτοις ἡ σκαπάνη δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἐκπλήξεις.

Ὁ Palmer, ἐνῶ συχνάκις ἀναφέρεται εἰς τοιαύτας ἐπιφανειακὰς ἔνδειξεις, δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν διὰ τὰς γεωγραφικὰς αὐτοῦ σπουδὰς κέντρα σπουδαιότατα ὡς τὴν Ἰκλαιναν, Τραγάναν, Παπούλια, Μυρσινοχώριον (Ρούτση), Κουκουνάραν, Ἑλληνικὸν Μουριατιάδας καὶ Περιστεριάνα. Κέντρα παλαιότερον ἀνακαλυφθέντα ὡς ὁ Κακόβατος, τὸ Μάλθι (« Δώριον »), τὸ Κοπανάκι, δὲν ἔτυχον τῆς δεούσης χρησιμοποίησεως. Ἐν τούτοις, προκειμένης μιᾶς ἀναζητήσεως τῶν Ἑννέα καὶ τῶν Ἑπτὰ δὲν δύναται νὰ ἀγνοηθῇ ἡ μόνη θετικὴ ἔνδειξις, ἥτοι οἱ μεγάλοι καὶ ἐν μέρει πολὺ μεγάλοι ἀνωτέρω μνημονευθέντες συνοικισμοὶ μὲ θολωτοὺς τάφους, μὲ μεγάλας οἰκίας (μικρὰ ἀνάκτορα θὰ ἔλεγέ τις) καὶ ἐνίοτε μὲ Κυκλώπεια ἀναλήμματα καὶ τείχη. Ἐκεῖ ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς ἂν ὅχι ἀνεξάρτητοι « ἀνακτες », τοῦλάχιστον ὅμως « Λαβηγέτα » ἢ « βασιλεῖς ».

Ἀκόμη καὶ ἐκεῖ, ἐνθα βοηθεῖ πως ἡ πενιχρονάτη παράδοσις, δὲν ὑπῆρξεν ἡ δέουσα χρησιμοποίησις τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου. Οὕτως εἰς τὴν Βοῖ-δοκοιλίαν-Παληόκαστρον, ἥτοι τὸ « Κορυφάσιον » τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλὰ « Πύλον » τῶν Ἀθηναίων, ὑπάρχει Μυκηναϊκὸς συνοικισμὸς μὲ τὸν θολωτὸν τοῦ τάφον, ἐκεῖθεν ἀκριβῶς, ὃν ἐπέδειξαν εἰς τὸν Πausaniαν ὡς Τάφον τοῦ Θρασυμήδους.

Εἰς τὴν Χώραν (Βολιμίδια) ὑπάρχει μία ἀπὸ τὰς μεγίστας καὶ ἄριστα διατηρουμένας Μυκηναϊκὰς νεκροπόλεις, ὀλίγον δὲ περαιτέρω μία ὑστερωτέρα

καὶ μικροτέρα (Μυκηναϊκὴ πάντοτε). Ἔδειξα, ὅτι προφανῶς εὗρισκόμεθα πρὸ τῆς « Πύλου τῆς παλαιᾶς ». Κάτι εἶχεν ἀκούσει περὶ αὐτῆς ὁ Στράβων, δικαίως δέ, διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἡσκέϊτο ἀκόμη ἐντὸς τῶν αὐτῶν Μυκηναϊκῶν θαλάμων ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν. Ὑπάρχει δ' ἐπὶ πλεόν καὶ ἡ σημερινὴ Πύλα μὲ ἀφθονα λείψανα τῆς προκλασσικῆς ἀρχαιότητος εἰς τὰ περίξ. Ὁ Palmer ἔχει νὰ τοποθετήσῃ δύο Πύλους, ἀλλ' ἀναζητεῖ ἄλλας θέσεις ἀλλοχοῦ. Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ διὰ τὰς ὑπολοίπους πόλεις ἢ τοποθεσίας τῶν πινακίδων. Τὸ ἀληθές εἶναι, ὅτι λόγῳ τῆς παρατεινομένης ἀνωμαλίας εἰς τὰ δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αἱ μακροτέραι πὼς ἐκθέσεις ἡμῶν εἰς τὰ Πρακτικὰ ἐκδίδονται μὲ καθυστέρησιν τεσσάρων καὶ πέντε ἐτῶν. Ἦδη ὅμως τὸ « Ἔργον » καὶ αἱ ἐτήσιαι ἐκθέσεις τῶν ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν παρέχουσιν ἀρκετὰς εἰδήσεις, ἀκριβῶς πρὸς χρῆσιν καὶ κατατοπισμὸν τῶν μὴ ἀρχαιολόγων.

Ἀταύτιστον θεωρεῖται καὶ τὸ τοπωνύμιον Αἰκορα, συναγόμενον ἐκ τῶν δύο ἐπιθετικῶν διορισμῶν *deweroaikoraijo* καὶ *pera* (ἢ *ra₃*) *akoraijo*. Πλήρης ἀπόδειξις βεβαίως δὲν ὑπάρχει οὐδ' ἥτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ. Ἐν τοῖς τὸ μόνον τοπωνύμιον τῆς περιοχῆς τὸ ἀρχαϊόθεν παραδιδόμενον, τὸ Αἰγάλεον ἢ Αἰγαλέον, ὡς παρετηρήθη ἤδη, καὶ πολὺν δικαίως, θὰ ἡδύνατο νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ Μυκηναϊκὸν Αἰκορα.

Τοῦτο τὸ συμπεραινόμενον Αἰκορα ἢ Ακορα (ἢ μήπως Αἰκοραῖο, Αἰγωλαῖον;) ἐνθυμίζει τὸν μυθολογικὸν Αἰγωλὶὸν καὶ τὸ δμώνυμον πτηνόν. Οἱ δὲ μῦθοι τῆς ἀπορνεώσεως (ὡς καὶ ὁ παρὼν) πρέπει κατὰ μέγα μέρος νὰ ἔχωσι Κρητομυκηναϊκὴν καὶ ἴσως Προελληνικὴν καταγωγὴν, δεδομένων τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ Θεῖου ὑπὸ μορφήν πτηνῶν. Ἀφ' ἑτέρου τὸ κλασσικὸν ὄνομα τοῦ ὄρους, Αἰγαλέον, φαίνεται νὰ εἶναι Ἑλληνικοῦ ἐτύμου, ἀλλ' ἴσως πρόκειται περὶ παρετυμολογίας. Μέχρι καὶ σήμερον οἱ περὶ τὸ ὄρος τόποι γέμουσι γλαυκῶν καὶ ἴσως ἐξ αὐτῶν ὠνομάσθη τὸ ὄρος Αἰγωλαῖον. Σπουδαῖον εἶναι, ὅτι ἀπαντᾷ καὶ ἐν Ἀττικῇ. Δὲν εἶναι δὲ τὸ μόνον κοινὸν τοπωνύμιον (ὁμοῦ καὶ μετὰ τινων μύθων καὶ ἄλλων στοιχείων, περὶ ὧν ἴσως βραδύτερον) μεταξὺ Πυλιακῆς καὶ Ἀττικῆς περιοχῆς. Ἰσως ὀφείλεται εἰς τὴν μετανάστευσιν καὶ προσωρινὴν διαμονὴν τῶν Πυλίων εἰς Ἀττικὴν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι τοῦλάχιστον θεμιτὸν νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἐν Ἀττικῇ ὑπῆρχεν ἥρως Αἰγικορεὺς καὶ φυλὴ ἐπώνυμος Αἰγικορεῖς, οἵονεϊ συμφυρμὸς μεταξὺ τοῦ Μυκηναϊκοῦ Αἰκορα καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Αἰγαλέον. Ὑπεστήριξα καὶ ἄλλοτε, ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ Γλαῦξ ἴσως εἶναι Πυλιακῆς καταγωγῆς. Ἰσως πρόκειται ἀκριβῶς περὶ τοῦ αἰγωλιοῦ, ἐλθόντος ὡς ἱεροῦ πτηνοῦ ὁμοῦ μετὰ τοῦ δμωνύμου ὄρους ἐκ Πύλου εἰς τὴν Ἀττικὴν.

Τὸ ὄρος τῆς Πυλίας ἔχει διεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, ἐπιβλητικῶς ἀπόκρημνον πρὸς Ν, συναπτόμενον δὲ πρὸς ἄλλας ὀροσειράς (Ψυχρὸν) Βορείως καὶ Βορειονατολικῶς. Πρὸς τὴν Νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν εὐρίσκεται τὸ

ἀνάκτορον Ἐγγλιανού. Εἰς τοὺς πρόποδας αὐτοῦ ἀνεκαλύφθη ὄντως ἡ « Πύλος ἡ παλαιά », ὡς σημειοὶ ἤδη ὁ Στράβων. Πάντα τὰ ἀνασκαφικῶς βεβαιωθέντα κέντρα, ἅτινα ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, εὐρίσκονται ὁμοίως πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην, πλὴν δύο (ὅρα ἀμέσως κατωτέρω). Τοῦτο θὰ ἦτο τὸ Δευροαιγωλαῖον τμήμα τῶν πινακίδων, ὁπότε τὸ Περαιαιγωλαῖον ἀναγκαστικῶς κεῖται πρὸς τὴν ὀπισθίαν, τὴν Βορείαν πλευρὰν τοῦ ὄρους, ὅπερ (ὁμοῦ μετὰ τοῦ σημερινοῦ Ψυχροῦ) ἀποτελεῖ φυσικὸν φράγμα μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ὠδηγήσαμεν τὴν σκαπάνην ἡμῶν κατὰ τὰ τρία τελευταῖα ἔτη πρὸς τὰ ἑκεί. Ἀμέσως ἀνεκαλύφθησαν δύο μεγάλα κέντρα, τὸ Ἑλληνικὸν Μουριατάδας (Ὑστερομυκηναϊκὸν) καὶ ἡ Περιστεριά (μέγα Πρωτομυκηναϊκὸν καὶ Ὑστερομυκηναϊκὸν κέντρον). Ταῦτα δὲ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τὰ μόνα τῆς περιοχῆς ἐκείνης, ἥτις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς Περαιαιγωλαία. Ἡ Κυπαρισσία κεῖται εἰς τοὺς ΒΔ πρόποδας τοῦ ὄρους παρὰ τὴν θάλασσαν, δυνάμενη οὕτω νὰ χαρακτηρισθῇ εἴτε ὡς Δεῦρο· εἴτε ὡς Περαιαιγωλαία. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περιοχὴν δύναται νὰ καταλεχθῶσι τὸ Κοπανάκι, τὸ Μάλθι· Δώριον καὶ 5·6 ἀκόμη κέντρα φαινόμενα ἐνδιαφέροντα, ἂν καὶ ἡ σκαπάνη δὲν ἐπιστοποίησεν ἀκόμη τὸ πρᾶγμα. Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι γνωστὰ εἰς τὸν Valmin καὶ εἰς τοὺς McDonald· Simpson. Ὁ Κακόβατος κεῖται ἀρκούντως βορειότερον.

Ταῦτα εἶναι πρὸς τὸ παρὸν τὰ μόνα θετικὰ στοιχεῖα, εἰς ἣν περίπτωσιν ἐπιχειρήσῃ τις νὰ ταυτίσῃ τὰς Ἑπτὰ καὶ τὰς Ἐννέα. Δυσκολίαι ὑπάρχουν πάντοτε, τινὲς δὲ φαίνονται σημαντικαί. Προτιμότερον ὅμως εἶναι νὰ περιμένωμεν ἀκόμη. Ἀσφαλέστερον δὲ πάντοτε θὰ εἶναι νὰ ἐκκινήσωμεν ἀπὸ τὰ θετικὰ δεδομένα τῆς σκαπάνης καὶ νὰ προσπαθῇσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τούτων νὰ κατανοήσωμεν τὴν τοπογραφίαν τῶν πινακίδων. Αἱ θεωρητικαὶ ἀναπαραστάσεις τοῦ γραφείου ἔδωκαν βεβαίως ἐνίοτε καλὰ ἀποτελέσματα. Τὰς περιισοτέρας φορὰς ὅμως παρέσυρον πολὺ μακρὰν τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἱστορία δὲ τοῦ Ὀμηρικοῦ ζητήματος, τὸ ὅποῖον ἀνήκει ἀρκούντως εἰς τὸν κύκλον τῶν παρουσῶν ἐρευνῶν, ἀποτελεῖ ἀποδείξιν τῶν κινδύνων τούτων τῆς θεωρητικῆς κατασκευῆς.

[Προσθήκη εἰς τὰ τυπογρ. δοκίμια: Ὁ φίλος κ. John Chadwick δημοσιεύει βραχεῖαν σημείωσιν (NESTOR 1 Μαΐου 1963, σ. 251), ἐνθα εὐρίσκει ἐνδιαφέρονσαν τὴν ἐρμηνείαν τῶν εὐρημάτων τοῦ σπηλαίου Ἀρχαλοχωρίου ὑπ' ἐμοῦ, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ μεταξὺ. (KADMOS 1, 1962, 87 ἑξ.). Προσθέτει δέ, ὡς « a most striking piece of evidence » τὴν εἰς τὰς Πυλιακὰς πινακίδας ὑπαρξιν χαλκῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ ἦ τὰ ἱερὰ τῆς Ποτνίας. Ὡς πρὸς τὴν ἐτέραν παρατήρησιν αὐτοῦ, ὅτι ἐν Κνωσῇ αἱ πινακίδες μνημονεύουν « ἀγέλας προβάτων καὶ πιθανῶς ἄλλων προϊόντων » ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῆς Ποτνίας, ἔχω νὰ προσθέσω τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιβεβαίω-

σιν τοῦ πράγματος, γενομένην μάλιστα πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Μυκηναϊκῆς γραφῆς, κατὰ τὸ 1950. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ σπηλαίου τῆς Λυκάστου εὐρέθη « σωστὴ ἀποθήκη » πλήρης μεγάλων ἀποθηκευτικῶν πίθων. Ἐπειδὴ δὲ τεμάχια μεγάλων πίθων ἦσαν γνωστὰ καὶ ἐκ τοῦ σπηλαίου τοῦ Ψυχροῦ, ἔγραψα τότε (Πρακτ. Ἀρχ. Ἔτ. 1950, 257) :

« Εἶχον προφανῶς καὶ αἱ θεότιτες τῶν σπηλαίων ἰδίαν περιουσίαν, ὡς σήμερον τὰ μοναστήρια, ἐντὸς δὲ τῶν πίθων ἀπεθηκεύοντα σιτηρά, ὕσπρια, ἔλαιον καὶ πιθανώτατα καὶ τυροὺς ἐκ τῶν ἱερῶν ποιμνίων ».

Τὸ παράδειγμα δεικνύει ἀπλῶς, πόσον καρποφόρος δύναται νὰ ἀποβῇ ἡ ἀρχαιολογικὴ συμβολή, ὅταν ὑπάρχῃ ἡ κατάλληλος συνεργασία μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Μυκηνολογίας.]

B'

LOUIS DEROY, *Initiation à l'épigraphie Mycénienne*. Centro di Studi Micenei (Univ. di Roma) II. Rome, Editions de l'Ateneo, 1962 (131 σελ., πολλὰ εἰκ., 2.500 l.).

Μετὰ τὸ 1953, ὁπότε ἡ ἀνάγνωσις τῆς Μυκηναϊκῆς γραφῆς ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Βέντρις ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Τσάδγουικ ἤρχισε νὰ ἐπιβάλλεται γενικῶς, ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοὶ ἐρρίφθησαν μετὰ ζέσεως εἰς τὸν νέον δρόμον, τὸν ὁποῖον ἤνοιγεν ἡ μεγάλη ἐκείνη κατάρκτησις. Ἐξ ἄλλου πολλοὶ μὴ ἀρχαιολόγοι ἐρρίφθησαν μετ' Ἰσου ζήλου εἰς νέας ἐρμηνείας παραδεδεγμένων ἀρχαιολογικῶν δεδομένων. Πρὸς στιγμὴν ἐπεκράτησαν τὰ ἀπαραιτήτα σφάλματα καὶ ἐδημιουργήθη ἀρκετὴ σύγχυσις καὶ ἀμοιβαία δυσπιστία. Ταχέως ὅμως ἠνδρώθη ἡ νέα ἐπιστήμη, ἡ « Μυκηνολογία », ἥτις εἶναι κλάδος τῆς γλωσσολογίας καὶ δὴ καὶ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας. Ἡμεῖς οἱ ἀρχαιολόγοι εὐρισκόμεθα πλέον ἐπὶ ξένου ἐδάφους καί, ὡς ἦδη ἐπανειλημμένως ἐτόνισα (βλ. τελευταίως Πρ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 37, 1962, σ. 76) μόνον συμβολὰς εἰς τὸ πραγματικὸν μέρος, τὰ Realia, δυνάμεθα τοῦ λοιποῦ νὰ παρέχωμεν.

Ταχέως ἡ Μυκηνολογία, ἥτις μετέχει καὶ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς παλαιογραφίας καὶ τῆς τέχνης τοῦ ἐκδίδειν τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἀπέκτησε τὰς μεθόδους τῆς καὶ τοὺς συμβατισμούς τῆς. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀπετέλεσαν μίαν ἰσχυρὰν δυσκολίαν διὰ τοὺς μὴ εἰδικούς, διότι πρόκειται περὶ πολλῶν συνηματικῶν σημείων, συμβατικῆς χρήσεως ἀριθμῶν, γραμμάτων καὶ συγκεκομμένων λέξεων καὶ παραπομπῶν διαρκῶς βραχυνομένων ἢ σχηματοποιουμένων. Οὕτως αἱ σελίδες τῶν Μυκηνολόγων ἀποβαίνουν πολλάκις τελείως ἀκατάληπτοι εἰς τοὺς μὴ μεμνημένους. Ἀφ' ἐτέρου οἱ κύκλοι τῆς Μυκηνολογίας εὐρύνονται διαρκῶς καὶ ὅλα τὰ πνευματικὰ κέντρα ἔχουν ἤδη νὰ

ἐπιδείξουν ἀντιπροσώπους τῆς νέας ἐπιστήμης. Ἡ γειτονικὴ Βουλγαρία ἔχει διαπρεπῆ μύστην τῆς Μυκηνολογίας, τὸν καθηγητὴν κ. Βλαδίμηρον Γεωργιέφ. Ἡ Ἰταλία ἔχει πολλοὺς ἀντιπροσώπους, μὲ κορυφαῖον τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης κ. Κάρολον Gallavotti, διευθυντὴν τοῦ αὐτόθι ἰδρυθέντος Centro di Studi Micenei. Ὡς πρῶτος τόμος τοῦ ἰδρύματος ἐξεδόθησαν αἱ Inscriptiones Pyliae (Λατινιστί). Δεύτερον βιβλίον τῆς σειρᾶς ἐξεδόθη τὸ βιβλίον τοῦ κ. Α. Δεροᾶ, γνωστοῦ Βέλγου γλωσσολόγου καὶ Μυκηνολόγου.

Καλύτερα ἐκλογὴ δὲν ἦδύνατο ἴσως νὰ γίνῃ. Ὁ κ. Δεροᾶ κατέχει τὴν ἐπιζηλον τέχνην, νὰ ἐκθέτῃ μὲ ἀπλότητα καὶ σαφήνειαν τὰ δύσκολα προβλήματα. Τὸ βιβλίον του, τὸ ὁποῖον, ὥς ἐλέχθη, φέρει τὸν ἀρ. 2 τῆς σειρᾶς Incunabula Graeca, προοριζομένης « νὰ παρουσιάσῃ τὰς κρίσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου », εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην του μὲ μεγάλην τέχνην καὶ σαφήνειαν εἰς τὰ σκοτεινὰ ἀκόμη κεφάλαια τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν ὀριζόντων. Τὸ βιβλίον ἀποτείνεται πρὸς φοιτητάς, καθηγητάς τῆς Μέσης Παιδείας καὶ ἐρασιτέχνους γενικῶς λογίους. Εἶναι ὅμως τοῦτο ἀπλὴ μετριοφροσύνη, διότι καὶ πανεπιστημιακοὶ καθηγηταὶ καὶ κάθε μὴ ἐιδικὸς Μυκηνολόγος θὰ εὗρῃ εἰς τὸ βιβλίον ὄχι μόνον τὴν ἱστορίαν τῆς Μυκηνολογίας ἐκτιθεμένην συντόμως καὶ μὲ θαυμαστὴν σαφήνειαν, ἀλλὰ καὶ τὰ προβλήματα καὶ τὰς δυσκολίας καὶ τὰς χαρὰς καὶ τὰς ἀμφιβολίας παντὸς ἀσχολουμένου περὶ τὸ ζήτημα. Τὸ κάθε κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἀναπτύσσει πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ ἀναγνώστου καὶ ἀπὸ ἓν ζήτημα τῆς Μυκηναϊκῆς γλώσσης καὶ γραφῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου γενικώτερον. Συντομώτερον, συγχρόνως δὲ καὶ φωτεινότερον, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐκτεθοῦν τὰ προβλήματα. Ἄν ποῦ καὶ ποῦ παρουσιάζονται μερικὰ ἀσαφεῖ σημεῖα (λ.χ. εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, εἰς τὰ κατὰ τὸ Μινωικὸν καὶ Μυκηναϊκὸν ἀλφάβητον κλπ.) τοῦτο συμβαίνει, διότι λείπουν ἀκόμη πολλοὶ κρίκοι ἀπὸ τὴν ἀλυσιν τῶν γεγονότων καὶ σαφεστέρα εἰκὼν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀδύνατος.

Κατὰ πρῶτον εἰσάγεται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰ διάφορα στάδια τῆς Κρητικῆς γραφῆς ἀπὸ τοῦ ἱερογλυφικοῦ μέχρι τοῦ γραμμικοῦ Β. Ἀναφέρονται παραλλήλως αἱ μέχρι τοῦδε ἐργασίαι καὶ αἱ « κλασσικαὶ » δημοσιεύσεις. Τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν γραμμικῶν συστημάτων Α καὶ Β ἐξηγεῖ ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς θεωρίας, ὅτι τὸ σύστημα Α παρελήφθη πρὸς γραφὴν τῆς Ἑλλ. γλώσσης « ὀλίγον μετὰ τὸ 1400 ». Τοῦτο ὅμως μᾶλλον ἔγινε πρὸ τοῦ 1400 (ἐγὼ ἄλλοτε ὑπεστήριξα « εὐθὺς μετὰ τὸ 1500 »).

Αἱ διασθεῖσαι πινακίδες τῆς γραφῆς Β (μετὰ τὸ 1300) παρέχουν κατὰ τὸν Δεροᾶ (καὶ ἄλλους) τὰς ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθούσας διαφορὰς εἰς τὴν γραφὴν. Τοῦτο εἶναι πρόβλημα σκοτεινὸν ἀκόμη καὶ δὲν λύει ὅλα τὰ ζητήματα. [Τώρα ἔχομεν καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ καθ. Γεωργιέφ, ὅτι καὶ τῆς Ἀγίας

Τριάδος αἱ πινακίδες εἶναι γεγραμμέναι εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ εἰς «Ἑτεοκρητικὴν» εἶναι μόναι αἱ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Ἡ σπουδαιότερα διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο παρουσιάζεται εἰς τὸ συλλαβόγραμμα τὸ δηλοῦν, τὸν Ἑτεοκρητικὸν φθόγγον ΜΟ, ὅπερ εἰς τὴν «Φαιστιακὴν» γραφὴν, καὶ ἐκεῖθεν τὴν γραμμικὴν Β, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν δηλώσῃ τὸν ἀκάθαρτον φθόγγον γε, πάντοτε κατὰ Γεωργίεφ. (Προσθ. τυπ. δοκ.)).

Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τοῦ συστήματος Β, οἱ κανόνες ἐκδόσεως τῶν πινακίδων, αἱ μέχρι τοῦδε γενομέναι ἐκδόσεις τῶν κειμένων, ὡς καὶ τὰ ἐκδοθέντα βοηθήματα λεξικῆς καὶ γραμματικῆς φύσεως. Ἐπεται τὸ Μυκηναϊκὸν συλλαβάριον (29 ἐξ.), τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα, τὰ ἰδεογράμματα μετὰ τὰς ἀντιστοίχους ὀνομασίας τῶν (Λατινιστί, κατὰ τὸ τελευταῖον θεσπισθὲν σύστημα), ἐφόσον βεβαίως αἱ σημασίαι αὗται ἔχουν ἐξακριβωθῇ. Τὰ ἰδεογραφικὰ προσδιοριστικὰ παρατίθενται ὡσαύτως (λ.χ. ἄγγειον, θυμιατήριον) καὶ τὰ ἀκροφωνητικὰ ἰδεογράμματα (Sigla) τέλος δὲ τὰ μονογράμματα, ἔνθα δύο καὶ ἐνίοτε τρία γράμματα συνδυάζονται εἰς ἓν, ἀναγινωσκόμενα οὕτω ὡς πλήρης λέξεις, ἥτις διὰ τινὰ λόγον δὲν ἐγράφετο καταλογάδην. (Τοιαῦτα μονογράμματα εἶναι με + ρι = μέλι. Μα + ρου = ἔριον κλπ.). Τὸ τελευταῖον τοῦτο μονόγραμμα, θεωρούμενον Μινωικῆς καταγωγῆς, διότι ἀπαντᾷ δις ἐπὶ πινακίδων τῆς Ἀγ. Τριάδος, γίνεται ὑποκείμενον εἰδικῆς διεξόδου ἐκ μέρους τοῦ συγγρ. εἰς τὸ ἀκολουθοῦν κεφάλαιον περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν. (Ὅρα ὁμως τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας θεωρίας τοῦ Γεωργίεφ).

Ὁ χρησιμοποιοῦν τὰς εἰδικὰς μελέτας τῶν Μυκηολόγων, αἱ ὁποῖαι πλὴν τῶν πολλῶν ἄλλων συνθηματικῶν σημείων φέρουν ἐνδείξεις ὡς ΜΥ Φο, ΠΥ Εο, ΚΝ Σδ ἀκολουθουμένας ὑπὸ ἀριθμοῦ, διευκολύνεται εἰς τὸ ἀκολουθοῦν κεφάλαιον ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὰ μυστικὰ τῆς κατατάξεως καὶ ἀριθμήσεως τῶν πινακίδων. Ἡ κατάταξις αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Βέννεντ προτοῦ ἀκόμη ἀναγνωσθῶν αἱ πινακίδες, ἀναλόγως πρὸς τὸ περιεχόμενόν των τὸ μανευόμενον ἀπὸ τὰ ἰδεογραφικὰ σημεῖα καὶ ἄλλας συναφεῖς ἐνδείξεις.

Εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον (σ. 78 ἐξ.) ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τῆς ἀναγνώσεως τῆς Μυκηναϊκῆς γραφῆς ὑπὸ τοῦ Βέντρικ. Δίκαιος φόρος τιμῆς ἀπονέμεται εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀλίκης Kober, ἥτις, ἂν καὶ ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν περὶ τὰς 200 μόνον πινακίδας, προσερχομένας ἐκ Κνωσοῦ καὶ μάλιστα μὴ ἀψόγως δημοσιευθείσας, ἔφθασεν ἐν τούτοις μετὰ μεγάλης δυνάμεως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅπερ ἀπεδείχθη ὀρθόν. Διέγνωσε μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ γλώσσης μὲ κλίσεις, μὲ δύο γένη καὶ τρεῖς τουλάχιστον πτώσεις. Ἡ Kober ἀπέθανε δυστυχῶς λίαν προῶς (1950) καὶ ὁ θάνατος διέκοψε τὴν θαυμαστὴν δραστηριότητά της, ἥτις εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ζητῇ δι' ἐπιστολῶν τὰς γνώμας παντὸς εἰδικωτέρου ἀρχαιολόγου ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα, ἵνα σχηματισθῇ ἀρχεῖον παγκοσμίου θεωρήσεως τοῦ προβλήματος. Ὁ Βέντρικ ἐξηκολούθησε τὰς προσπάθειάς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν

στατιστικῶν μεθόδων, ἀλλὰ καὶ μεθόδων ἀποκρυπτογραφήσεως, ὅπως καθορίσῃ τὰ φωνήεντα ἀπὸ τὰ σύμφωνα, νὰ ἀποχωρίσῃ τὰ συχνότερα καὶ νὰ τονίσῃ εἰς ποῖον μέρος τῆς λέξεως ἀπαντοῦν συχνότερον κλπ., διότι τὰ γεγονότα ταῦτα προδίδουν καὶ τὴν γλῶσσαν, εἰς ἣν ἀνήκει μία ἄγνωστος γραφή. Κατήρτισεν οὕτω βαθμὴδὸν τὸν πρῶτον ἄβακα (Grid) καὶ ἐκ παραλήλου ἐξέφρασε τὰς πρώτας δειλὰς ἰδέας, ὅτι ἡ ἀναζητουμένη γλῶσσα ἡδύνατο νὰ εἶναι ἡ Ἑλληνική. Ἐρριψοκινδύνευσε νὰ ἀναγνώσῃ τὴν πρώτην λέξιν καὶ αὕτη ἦτο ὁ οὐχὶ πρὸ μακροῦ χρόνου ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας δι' ἐμοῦ ἀποκαλυφθεὶς Ἀμνισός.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀναζητήσεών του ὁ ἀείμνηστος Βέντρις ἐπολυγράφει καὶ τὰ διένεμεν εἰς 31 εἰδικοὺς συναδέλφους ὑπὸ τὸν τίτλον *Worknotes*. Εἰς ἐξ αὐτῶν ἤμην καὶ ἐγώ. Μοὶ ἔγραψε τότε, ἂν ἐπιδοκιμάζω τὴν ἀνάγνωσιν *a-mi-ni-so* καὶ ἀπήντησα καταφατικῶς, χωρὶς ὅμως μέγαν ἐνθουσιασμόν, ἐπηρεασμένος τότε ἀπὸ τόσας ἄλλας ἀνεπιτυχεῖς ἀποδείρας, διὰ τινὰς ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον γράψῃ καὶ κριτικὰς. Ὁ Βέντρις ἐν συνεχείᾳ ἀνέγνωσε καὶ *Κο-νο-σο* (Κνωσός) καὶ *Του-ρι-σο* (Τύλισος), ἦτο δὲ τότε ἡ ἀρχὴ Ἰουνίου 1950. Μετὰ ὀλίγας ἡμέρας ἔγινε θαρραλεώτερος, ἐνῶ συγχρόνως ἤρχιζεν ἡ συνεργασία του μετὰ τοῦ νεαροῦ φιλόλογου κ. Chadwick, μαθητοῦ τοῦ παλαιμάχου καὶ πολυμαθεστάτου Σερ Ἰωάννου Myres, πιστοῦ φίλου τοῦ Σερ Ἀρθούρου Ἐβανς. Κατὰ τὸ 1953 ἐξεδίδετο τὸ περίφημον ἤδη ἄρθρον *Evidence For Greek Language* κλπ. (JHS 73, 1953) ἔνθα ἀνηγγέλλετο εὐρῶς καὶ ἐπισήμως πλέον, ὅτι ὑπὸ τὰ Κρητομυκηναϊκὰ ἀρχεῖα ἐκρύπτετο Ἑλληνικὴ διάλεκτος, ἀρχαϊκωτέρα τῆς τοῦ Ὀμήρου.

Καθυστερημένος βεβαίως, ἀλλὰ πάντοτε ἐκ τῶν πρώτων, ἐξεδηλώθην τότε διὰ δημοσιευμάτων μου πρῶτον εἰς τὸν Τύπον, εἶτα δὲ καὶ εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ὑπὲρ τῆς ἀναγνώσεως, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπὶ πολὺ διάστημα (καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη) προσέβλεπον δυσπίστως πάρα πολλοὶ ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες ἡδύνατο νὰ κρίνουν ἐγκυρότερον. Περὶ τοῦ ὁρθοῦ τῆς ἀναγνώσεως ἐπείσθην ἀμέσως οὐχὶ κυρίως ἐκ τῶν μεθόδων τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως, αἱ ὁποῖαι ἦτο δύσκολον νὰ παρακολουθηθοῦν ἀπὸ τοὺς μὴ ἡσκημένους καὶ τοὺς μὴ πεφυκότας πρὸς τοιαύτας ἐρεῖνας. Ἐπείσθην πολλῶ μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, δηλαδὴ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀνάγνωσις ἐπλήρου πάντας τοῦ ὅρου, τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ περιμένωμεν ἀπὸ τὴν ἀποκρυπτογράφειν ὥς γλῶσσαν, περιεχόμενον τῶν πινακίδων, τοπωνύμια, ἀκόμη καὶ μερικὰ πραγματικὰ γεγονότα. Ἰσως νὰ ἦτο καὶ τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι ἅμα τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας εἰς τὸν Ἀμνισὸν διετύπωσα τὴν παρατήρησιν, ὅτι εἰρηνικὴ θεότης δέον νὰ ἐλατρεῖτο ἐκεῖ, τιμωμένη διὰ προσφορῶν μέλιτος καὶ γάλακτος, ἐν συνεχείᾳ δ' αἱ ἀναγνώσεις τοῦ Βέντρις ἀπέδωκαν προσφορὰς ἀγγείων εἰς τὴν Εἰλειθυίαν, ἐν Ἀμνισῷ, περιεχόντων με-ρι, μέλι. Πάντως καὶ τοῦτο συνετέλεσεν

εις την ἄμεσον ἀποδοχὴν ἐκ μέρους μου τοῦ ὀρθοῦ τῆς ἀναγνώσεως. Ὅρα Minos I 39 ἐξ. Κανίσκιον Φ. Κουκουλὲ (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 1953, 139 ἐξ.) Review of Religion 5, 1941, 134. Πρβλ. καὶ ΠΑΕ 1930, 91 καὶ 1951, 257 (ὡς καὶ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ Nilsson, MMR, 395 ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἐν Ἀμνισῷ λατρευομένης θεότητος), καὶ Minos IV, 11-21.

Τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ φθόγγου τῶν συλλαβογραμμάτων ἐκάστων (σ. 88 ἐξ.) ἐκθέτει τὰ κατὰ τὸν καθορισμὸν τῆς φωνητικῆς ἀξίας τῶν ὑπολοίπων συλλαβογραμμάτων, μετὰ τὰ 57 τὰ ὅποια εἶχον ἤδη προσδιορισθῇ μέχρι τοῦ 1953. Εἰς τὴν σελ. 95 τοῦ βιβλίου δίδεται νέος ἄβαξ περιλαμβάνων πάντα τὰ ταυτισθέντα συλλαβογράμματα, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰ σπάνια (13 ἐν συνόλῳ) ὧν ἡ φθογγικὴ ἀξία ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἄγνωστος.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐκθεσις περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ συλλαβαρίου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀποδίδεται σήμερον ἡ μεταγραφὴ τῶν λέξεων. Ἐπειτα βραχεῖα γραμματικὴ ἀνασκόπησις περὶ τῆς κλίσεως τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ρήματος ὡς καὶ τῶν λοιπῶν γραμματικῶν σχηματισμῶν.

Τὸ κεφ. 11 (σ. 110 ἐξ.) παρέχει ὅτι εἶναι γνωστὸν περὶ τῆς ἀνακυψάσης Μυκηναϊκῆς διαλέκτου. Πρόκειται ὅπως καὶ θεωρητικῶς τὸ περιεχόμενον, περὶ μορφῆς τῆς γλώσσης ἀρκετοὺς αἰῶνας προγενεστέρας τῆς τοῦ Ὅμηρου. Σχετικὴ κατατόπισις τοῦ ἀναγνώστου ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ κεφαλαίου τοῦ βιβλίου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἰσως θὰ ἐχρειάζετο νὰ ἀναφέρῃ ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τῶν «ἀπολιθωμάτων», ἧτοι τῶν ἀρχαϊκωτάτων γλωσσικῶν τύπων, οἱ ὅποιοι ἀναγνωρίζονται σήμερον ὡς διασωθέντες εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ ἔπους. Ἡ λ. ἱπιοχάρης ἐπὶ παραδείγματι εἶναι ἀνεξήγητος ἐκ τοῦ ἵππος, ἀλλὰ εὐεξήγητος ἐκ τοῦ Iquia, τοῦ ὀνόματος δι' οὗ δηλοῦται τὸ ἄρμα (παράτηρησις τοῦ Mühlestein). Καθ' ὅμοιον τρόπον θὰ ἐξηγηθῇ τὸ ι εἰς τὴν λ. πολυδίψιον (Ἄργος), ὡς θὰ δείξω προσεχῶς.

Ἡ διάλεκτος τῶν Μυκηναίων ἐμφανίζεται λίαν διαδεδομένη, καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ σπουδαῖον, διότι βραδύτερον οὐδεμία Ἑλληνικὴ διάλεκτος θὰ παρουσιάσῃ τοιαύτην ἔκτασιν. Πράγματι, ἡ διάλεκτος τῶν πινακίδων ὁμιλεῖται (ἢ γράφεται μόνον;) εἰς τὴν Πύλον, τὰς Μυκήνας, τὴν Κρήτην (τὴν Κνωσὸν τουλάχιστον), προφανῶς δὲ καὶ εἰς τὰς Θήβας. Ἐκφράζεται ἡ ὑπόνοια, μήπως ἡ διάλεκτος αὕτη ἐπεβλήθη διὰ κατακτῆσεως, ἧτις ἐξετάθη μέχρι καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου (Ρόδος, Κύπρος, Παμφυλία). Αἱ ἰδιορρυθμίαι τῆς διαλέκτου ταύτης θὰ διατηρηθοῦν εἰς τὴν διάλεκτον τῶν ἱστορικῶν Ἀρκάδων καὶ τῶν ἱστορικῶν Κυπρίων, ὁπόθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ὡς «Ἀρκαδοκυπριακῆς» διάλεκτον, τὸ ὅποιον δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀπατηλὰς σκέψεις.

Ἐπειτα τὸ κεφάλαιον «Ὀνομαστικὸν» (115 ἐξ.) μετὰ συντόμου πραγματείας περὶ τῶν τοπωνυμίων καὶ τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων. Ἐκτίθεται

ὡσαύτως τὸ περίφημον ζήτημα τῶν « ἐννέα » καὶ τῶν « ἐπτὰ » πόλεων ἢ ἐπαρχιῶν τῆς Πύλου καθὼς καὶ τὰ περὶ τῶν ἐθνικῶν εἰς -βο καὶ -βο (εἰος καὶ -οὺς ἢ -ών. Ἡ ἔκθεσις εἶναι ὅσον ἐνδέχεται βραχεῖα καὶ σαφὴς ὡς πρὸς τὰ δύσκολα ταῦτα θέματα, τὸ πρῶτον ἀπὸ γεωγραφικῆς καὶ τὸ δεύτερον ἀπὸ γραμματικῆς ἀπόψεως. Ὡς πρὸς τὰ ἀνθρωπωνύμια τὸ μὲν ὕλικὸν εἶναι μέγα ἢ δὲ βεβαιότης μικρά. Πολυσύλλαβα ὀνόματα μεταγλωττίζονται μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος. Πολλάκις συμπίπτουν πρὸς μεγάλα ὀνόματα τῆς ἐπικῆς παραδόσεως, ἃν καὶ ἐπὶ τῶν πινακίδων πρόκειται περὶ ποιμένων, χαλκῶν καὶ λοιπῶν ταπεινῶν χειρωνάκτων. (Κερετεου - Κρηθεύς, ἴσως ὅμως καὶ Κρητεύς, Ἀκιρεου - Ἀχιλλεύς, Κουπεσερο - Κύψελος, Ἀπιμεδε - Ἀμφιμήδης κλπ.). Δισύλλαβα ὅμως καὶ συνήθως καὶ τὰ τρισύλλαβα εἶναι πολλάκις ἄκρως προβληματικῆς μεταγραφῆς διὰ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἀλφαβήτου: Ἀκαῖο δύναται νὰ εἶναι Ἀγαῖος, Ἀλκαῖος ἢ Αἰγαῖος. Πα₃-ρο₃ ἀναγινώσκεται Φάλιος, Βαλίος ἢ Πάριος κοκ. Πολλὰ ὀνόματα, ὡς καὶ εἰς ἄλλας ἐποχὰς καὶ πολιτισμούς, εἶναι καὶ κύρια καὶ προσηγορικά: Πομε Ποιμὴν καὶ ποιμήν, Ἀκερο Ἀγγελος καὶ ἄγγελος. Ἄλλα προδίδουν φυλετικὴν καταγωγὴν. Ὡς εἰς τὴν Ὀδύσειαν Αἰγύπτιος λέγεται εἰς γέρον τῆς Ἰθάκης, οὕτω καὶ εἰς τὰς πινακίδας τῆς Πύλου ὑπάρχει Αἰκουπιτιγιο. (Παρατηρητέον ὅμως: Πόσον παλαιὸν εἶναι τὸ Χικοῦ - Πτάχ, ἐξ οὗ ἡ ὀνομασία τῆς Αἰγύπτου; Διὰ τὴν Ὀδύσειαν τὸ πρᾶγμα εἶναι νοητόν ἀλλ' ὑπῆρχεν ἤδη τὸ ὄνομα Χικοῦ - Πτά πρὸς δήλωσιν τῆς Αἰγύπτου καὶ κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα;). Ἄλλα τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι Ζακουσιγιο (Ζακύνθιος, ἄγνωστον ὅμως ἂν πρόκειται περὶ τῆς νήσου Ζακύνθου), Εχομενεου - Ἐρχομενέυς, Ἰδαῖο - Ἰδαῖος κλπ. Τὰ πατρωνύμια, (ὁμοίως πρὸς τὰ κατόπιν Αἰολικὰ - Θεσσαλικά καὶ πρὸς τινὰ Ὀμηρικὰ) λήγουν εἰς -ιος ἢ -εἰος. Περίφημον καὶ διαφανέστατον Ἑλληνικόν, ἐπικῆς δὲ μορφῆς, εἶναι τὸ Ἀρεκουτουρουβο Ετεβοκερεβειο, Ἀλεκτρῶν ὁ Ἐτεοκλῆσιος. Τὸ ὀγκῶδες βιβλίον τοῦ Oscar Landau, Mykenisch - griechische Prosenennamen (1958) περιλαμβάνει 1800 τοιαῦτα ὀνόματα, ἐξ ὧν τὰ 1000 τουλάχιστον εἶναι θεμιτὰ καὶ νοητά. Περὶ τὰ 15 ὀνόματα εἶναι θεῖα. Γνωστότερα εἶναι ἡ Πότνια (ὑπὸ πλείστων ἐκλαμβανομένη ὡς θεά), ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀρτεμις, ὁ Ζεὺς, ὁ Διόνυσος, ὁ Ἄρης, ὁ Ἑρμῆς.

Ἄνω τῶν 100 ὀνομάτων εἶναι κοινὰ εἰς τὴν Πύλον καὶ τὴν Κνωσόν. Ἀπὸ τὰς Μυκῆνας γνωρίζομεν πολὺ ὀλίγα ἀκόμη ὀνόματα. Ἐν ἑξ αὐτῶν γυναικεῖον (Βοδιγεγία) εἶναι κοινὸν καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιοχάς. (Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 33 1958 168). Ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς θὰ ἦτο μεγάλης σημασίας τὸ γεγονὸς (ἂν βεβαίως ἡδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, πρᾶγμα ὅπερ ἀπὸ τὸ νόημα τῶν πινακίδων δὲν ἀπαγορεύεται, τουναντίον φαίνεται καὶ πιθανόν). Θὰ ἀπεδείκνυνεν ὀριστικῶς τὸ σύγχρονον τῶν πινακίδων Πύλου, Μυκηνῶν καὶ Κνωσοῦ, ὅπερ τόσον ζωηρῶς συζητεῖται σήμερον. Θὰ ἀπεδείκνυνεν ὡσαύτως τὸ ταυτόχρονον τῆς

καταστροφῆς πάντων τῶν Μυκηναϊκῶν κέντρων. Τοῦτο δὲ θὰ ἐσήμαινε μεγάλην, καθολικὴν καὶ θυελλώδη ἐισβολὴν ξένων λαῶν. Τοιαύτη σύγχρονος ἐρήμωσις τῶν κραταιοτάτων κέντρων τῆς Μυκηναϊκῆς αὐτοκρατορίας οὔτε μὲ τοπικὰς ἐξεγέρσεις ἢ ἐμφυλίους πολέμους, οὔτε καὶ μὲ τὴν λεγομένην καθόδον τῶν Δωριέων δικαιολογεῖται. Ἰδιαιτέρως διὰ τὴν Μεσσηνίαν μᾶς ἀναφέρει ἡ ἀρχαία παράδοσις, ὅτι οἱ Δωριεῖς κατῆλθον καὶ ἐγένοντο δεκτοὶ εἰρηνικῶς, τῶν γηγενῶν θεωρησάντων τούτους ὡς συγγενεῖς καὶ δεχθέντων νέον ἀναδασμὸν τῆς γῆς. Ἡ κατὰ μεγίστην ἀναλογίαν λατρεία τῶν Μυκηναϊκῶν νεκρῶν ἐντὸς τῶν τάφων των κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν περίοδον φαίνεται νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἀνωτέρω εἴδησιν, διότι δεικνύει ἐμμονὴν τῆς παραδόσεως, μὴ διακοπεῖσαν ἀπὸ ριζικόν τι γεγονός, ὡς θὰ ἦτο ὑποταγὴ ἢ ἐξολόθρευσις τοῦ ἐντοπίου ἄρχοντος στοιχείου.

Τὸ ἔλκυστικὸν κεφάλαιον περὶ τῶν γραφῶν θέτει μᾶλλον παρὰ λύει τὰ σχετικὰ προβλήματα. Κατὰ τὸν Βέννεντ ὑπάρχουν δεκάδες χειρῶν εἰς τὴν γραφὴν τῶν πινακίδων. Γραφολογία βεβαίως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν καὶ πᾶσαν ἄλλην γραφὴν, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα πρέπει μᾶλλον νὰ ἐλεγχθοῦν προσεκτικῶς, προτοῦ θεωρηθοῦν βέβαια.

Ὅπως δῆποτε, σήμερον γίνεται δεκτὴ πολυχειρία γραφῶν εἰς τὰ Μυκηναϊκὰ ἀρχεῖα. Πάντες φαίνονται ταπεινοὶ χειρῶνακτες, μακρὰν τῆς προνομιούχου κοινωνικῆς περιωπῆς τῶν συναδέλφων των τῆς Αἰγύπτου. Ὑπῆρχον ἄρα γε καὶ μεγαλόσχημοι γραφεῖς, γράφοντες ἐπὶ ὕλικῳ εὐγενεστέρου ἢ ὁ πηλὸς καὶ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ εὐγενέστερα εἶδη τοῦ λόγου, ἥτοι ἐπιστολάς, συνθήκας καὶ τὴν λογοτεχνίαν αὐτήν; Μὲ ἄλλους λόγους: Ὑπῆρξε λογοτεχνία καὶ θρησκευτικὰ κείμενα γραπτὰ κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν; Ἡ ὑπῆρξε μόνη ἢ ταπεινὴ συντεχνία τῶν γραφῶν τοῦ πηλοῦ, οὔτινες ἦσαν ἅπλοῖ λογισταὶ καὶ μὴ ἀπολαμβάνοντες μεγαλυτέρας ἐκτιμήσεως ἀπὸ ἐκείνην, ἥς ἐτύγχανον οἱ ὀδαίων ἐπίσκοποι φόρτου τε μνήμονες τοῦ Ἑπου; (Ὅρα τὴν περιφρονητικὴν ἔκφρασιν περὶ τούτων Ὁδ. θ 163-64). Ὑπῆρχεν ἢ γραφὴ καὶ ἐκτὸς τῶν ἀνακτόρων; Ἡ δύνατο καὶ ὁ λαὸς νὰ γράφῃ καὶ νὰ ἀναγινώσκῃ ἢ τοῦτο ἦτο μυστήριον ἀποκλειστικὸν ἐντὸς τῆς συντεχνίας τῶν γραφῶν;

Ταῦτα εἶναι προβλήματα ἅλτα ἀκόμη. Ὁ ὑποφαινόμενος ὑπεστήριξεν ἐπανειλημμένως, ὅτι γραφὴ τόσον ἀτελῶς ἀποδίδουσα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἦτο ἀδύνατον νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς συγγραφὴν λογοτεχνικῶν ἔργων. Ἀκόμη καὶ μία ἀπλὴ ἐπιστολὴ δὲν ἠδύνατο νὰ γραφῇ μὲ ἐλπίδα νὰ ἀναγνωσθῇ ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ παραλήπτου. Μόνον εἰς τὴν καταγραφὴν συνήθων καὶ πάντοτε τῶν αὐτῶν εἰδῶν καὶ ἐννοιῶν, καταγεγραμμένων δὲ καὶ ἀναγινωσκομένων ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσώπων, ἦτοι τῶν γραφῶν, ἠδύνατο ἡ Μυκηναϊκὴ γραφὴ, τῇ βοηθείᾳ ἰδιογραφικῶν καὶ ἄλλων βασάνων νὰ παράσχωι τὰς περιορισμένας αὐτῆς ὑπηρεσίας. Ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω πάντοτε, ὅτι εἰς

πολύ δλίγα κέντρα τῆς Μυκηναϊκῆς περιοχῆς διεδόθη ἡ γραφή αὕτη, ἥτις ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ ἐδημιουργήθῃ εἰς τὴν Κνωσόν, ἅμα τῇ ἐκεῖ ἐγκαταστάσει τῶν Ἀχαιῶν. Ἐξακολουθῶ ὡσαύτως νὰ πιστεύω, ὅτι εἶναι ἀμφίβολον, ἂν Ἑλληνες τὸ γένος γραφεῖς ὑπῆρξάν ποτε. Κνώσιοι εἰργάζοντο εἰς Πύλον καὶ Μυκήνας (graffito μινωικοῦ νεανίου ἐδῶ, λαβυρίνθου ἐκεῖ).

[Σήμερον ἔχομεν καὶ μίαν ἄλλην θεωρίαν. Ὁ καθ. Georgiev τῆς Σόφιας εἰς τὸ νέον βιβλίον του (VI. Georgiev, Les deux langues des inscriptions Crétoises en linéaire A, Acad. Bulg., Linguistique Balkanique VII, Fasc. 1, Sofia 1963) ὑποστηρίζει, ὅτι εἰς μὲν τὰς πινακίδας τῆς Ἀγίας Τριάδος ἔχομεν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ πολὺ ἀρχαικωτέραν τῆς τῶν πινακίδων Β, εἰς δὲ τὰς λοιπὰς ἐπιγραφὰς ἐκ τῆς Ἀνατ. Κρήτης ἔχομεν τὴν Ἑτεοκρητικὴν, ἥτις καὶ αὕτη εἶναι οὐχὶ τελείως «ἀνελλήνιστος», διότι πρόκειται περὶ Χετταϊκῆς-Λουβικῆς διαλέκτου. Ἀφ' ἐτέρου ὁ καθ. Cyrus Gordon ἐπ' ἀνέρχεται τακτικῶς εἰς τὸν ἰσχυρισμόν του, ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς γραφῆς Α τῆς Κρήτης εἶναι Σημιτικὴ.

Πάντα ταῦτα εἶναι ἀκόμη λίαν ἀσταθῆ καὶ πρόωρα. Ἡ θέσις τοῦ καθ. Γεωργίεφ στηρίζεται ὑπὸ τινων ἀσθενῶν ἐνδείξεων ὡς πρὸς τὰς πινακίδας τῆς Ἀγ. Τριάδος καὶ τὴν θεωρῶ συζητήσιμον. Πάντως τινὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι μαχητά. Τὰ μὲν γράμματα, ὡς ἥδη παρατηρήθῃ, ἐλάχιστα διαφέρουν μεταξὺ «Ἑτεοκρητικῶν» καὶ «Φαιστιακῶν» ἐπιγραφῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς διαφόρους λέξεις, ἐρμηνεύονται ἀπλούστατα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον. Ὅντως, αἱ μὲν πινακίδες Ἀγ. Τριάδος εἶναι κατάλογοι εἰδῶν τῆς ζωῆς, ἐνῶ αἱ «Ἑτεοκρητικαὶ» εἶναι ἀφιερώσεις ἢ εὐχαὶ θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Πλὴν τούτου, τινὲς τῶν ἀναγνώσεων τοῦ Georgiev εἶναι πολὺ ἀμφίβολοι.]

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς Μυκηναϊκῆς λογοτεχνίας, ἔξακολουθῶ νὰ πιστεύω εἰς τὴν ἰδέαν τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξα, ὅτι καὶ ἄλλη γραφή, Σημιτικὴ δέ, πρέπει νὰ ὑπῆρχεν εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα. Εἰς ὅλα τὰ τότε μεγάλα κέντρα ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ δύο καὶ τρεῖς γραφαί. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ἡ παράδοσις, ἥτις εἰς τὸ τέλος ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχει δίκαιον, μᾶς διετήρησε καὶ ἐδῶ μίαν ἱστορικῶς ἀληθῆ εἰσαγωγὴν Σημιτικοῦ τινος ἀλφαβήτου εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα. Περαιτέρω ἀνασκαφαὶ εἰς τὰς Θήβας εἶναι διὰ τοῦτο πολὺ εὐκταίαι, διότι εἶναι δυνατόν ἐκεῖ νὰ ἐπαληθεύσῃ διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ἡ παράδοσις. Ὅρα περὶ τοῦ ζητήματος τὰς μελέτας μου Καδμήια Γράμματα, Ἑπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 1955-1956 σ. 531 ἐξ. (ἀφιέρωμα εἰς Γ. Χατζιδάκη) καὶ Minoica (Festschrift J. Sundwall) 1958, σ. 226-231.

Ἐν κατακλείδι, τὸ βιβλίον τοῦ κ. Derooy θὰ προσφέρῃ πολυτίμους πληροφορίες εἰς τὴν Μυκηνολογίαν, διότι τὴν καθιστᾷ ὄχι μόνον προσιτὴν, ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέρουσαν καὶ ἀγαπητὴν ἐπιστήμην εἰς τὸ εὐρύτερον ἐπιστημονικὸν κοινόν.

Γ'

R. V. HUTCHINSON, *Prehistoric Crete*. Pelican Books A 501, 1962.
(373 σελ., 73 εικ. καὶ σχέδια 10, 6 σελ.).

Εἶναι γνωστὴ ἡ σειρά Πέλικαν, ἔνθα γνωσταὶ αὐθεντῖαι πραγματεύονται θέματα τῆς εἰδικότητός των εἰς μετρίας τὴν ἔκτασιν κομψὰς μονογραφίας. Ὁ καθ. κ. Ρ. Χάτσινσον, ἐπὶ μακρὰ ἔτη χρηματίσας ἐπιμελητὴς τῶν ἀνασκαφῶν Κνωσοῦ, ἦτο τὸ κατάλληλον πρόσωπον διὰ τὸ προκείμενον θέμα. Οὐδὲν ἄλλο βιβλίον πραγματεύεται εἰς τόσον μικρὸν ὄγκον τόσα πολλὰ θέματα περὶ τῆς Κρήτης συντόμως, σοφῶς καὶ σαφῶς.

Εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια ἐκτίθεται ἡ γεωλογία, γεωγραφία, κλίμα, φυσικὸς πλοῦτος καὶ ζωικὸς κόσμος τῆς νήσου τοῦ Μίνως. Χρησιμοποιοῦνται ὅλαι αἱ πηγαί, μέρι καὶ τῆς προσφάτως κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰδρυάτος Ροκφέλλερ συνταχθείσης ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ L. Albright ἐκθέσεως. Ἐκεῖθεν μανθάνομεν πολλὰ χρήσιμα πράγματα: Τρία ποτάμια τῆς Κρήτης οὐδέποτε στεριεῦουν. Μεταλλεύματα καὶ δρυκτὰ ὑπάρχουν ἄφθονα σχετικῶς. Εἰς 20 μέρη ὑπάρχει μεταλλεῦμα σιδήρου, εἰς 12 χαλκοῦ, εἰς 10 γύψου καὶ πολυλαχοῦ ἐμφανίζονται τάλκης, λιγνίτης, μόλυβδος, ψευδάργυρος καὶ μαγγάνιον. Εἰς τρία μέρη (Παλαιοχώρα, Μεσκλη καὶ Καστέλλιον Κισάμου) παρουσιάζονται πολύτιμοι λίθοι, χρυσός, ἄργυρος, γραφίτης, λευκόχρυσος καὶ ἄλλα εὐγενῆ προϊόντα, ἀλλὰ, φυσικὰ, τὰ πλεῖστα καὶ σπουδαιότερα εἰς μικρὰς ποσότητας. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐγὼ πρὸ πολλοῦ ὑπέδειξα τὴν παρουσίαν ὀρείας κρυστάλλου ἐπὶ τῆς νήσου (Ἀρχ. Ἐφημ. 1931).

Ἐκ τῶν καλλιεργησίμων ἡ ἄμπελος καὶ ἡ ἑλαία πιστοῦνται ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ Κρήτης εἰσηλθεν ἡ ἑλαία εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Ἡρακλέους. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀπηχῇ μίαν μακρυνήν, ἀλλὰ ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ἦσως μίαν ἡμέραν θὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ Κρήτη καὶ οὐχὶ ἡ Συρία εἶναι ἡ πρώτη πατρίς τῆς ἡμέρου ἑλαίας. Ὅτι ἤδη μεσοῦντος τοῦ 16ου π.Χ. αἰῶνος παρεσκευάζετο τὸ ἔλαιον, τὸ εὐγενέστατον πάντων τῶν ἐλαιωδῶν (διότι εἶναι ἀσυγκρίτως ὑπέρτερον σησαμελαίων, φοινικελαίων κλπ.), ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παρουσίας τῶν εἰδικῶν ἀγγείων, τῶν ψευδοστόμων ἀμφορέων (stirrup vases), ἴσως κα-ρα-ρε-βε τῶν πινακίδων γραφῆς. Τὰ ἀγγεῖα λοιπὸν ταῦτα μόλις περὶ τὸ 1400 ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Συμπίπτουν περίπου πρὸς τὴν κατάκτισιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἄρα καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖθεν εἰσαγωγὴν τῆς ἡμέρου ἑλαίας. Τὸ ἔλαιον τῆς ἑλαίας ἴσως θὰ ἀποδειχθῇ μίαν ἡμέραν ὥς τὸ πολυτιμότεον στοιχεῖον τῆς Μεσογειακῆς οἰκονομίας. Ἦτο ἀρχικῶς μονοπώλιον τῆς Κρήτης καὶ εἰς αὐτὸ ὤφειλε τὴν εὐμερίαν της ἡ νῆσος. Τὸ μονοπώλιον τοῦτο ἐπέρασε κατόπιν εἰς Μυκηναϊκὰς χεῖρας καὶ

ἐκεῖ δέον νὰ ἀποδώσωμεν τὴν μεγίστην διάδοσιν τῶν ψευδοστομίων ἀμφορέων πανταχοῦ τοῦ τότε Μεσογειακοῦ κόσμου. ("Ὁρα πλείονα ἐν Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 33 1958, 155-156).

Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς παλαιοντολογίας κατατοπίζεται ὁ ἀναγνώστης δι' ὀλίγων, μνημονευομένων τῶν πρώτων ἐρευνῶν τοῦ Simonelli (1893, λείψανα τοῦ μεγάλου ἐλέφαντος εἰς τὰ σπήλαια Ρεθύμνης) καὶ εἰτα τῶν εὐρυτέρων ἐρευνῶν τῆς Δωροθέας Bate εἰς ἄλλα σπήλαια, ἔνθα ἐξηκριβώθησαν ὁ νάνος ἐλέφας καὶ ὁ νάνος ἵπποπόταμος, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ *bos primigenius*.

Τὰ ἀκολουθοῦντα κεφάλαια περὶ τοῦ παλαιοτάτου, Νεολιθικοῦ ἀνθρώπου, λαῶν, γλώσσης καὶ γραφῆς ἐπὶ τῆς νήσου, ἀποτελοῦν, ὅπως παντοῦ τοῦ βιβλίου, καλὰς περιλήψεις τῶν ζητημάτων. Τὰ τῆς γραφῆς καὶ γλώσσης ἐν τούτοις ἤδη πρέπει νὰ θεωρηθῶν παλαιωθέντα, διότι εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης εἶναι σχεδὸν ἀλματική καὶ καθημερινῶς παρουσιάζονται νέαι ἀπόψεις.

Ἐρευνῶνται ἀκολουθῶς τὸ Μινωικὸν ναυτικόν, τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ συγκοινωνίαι. Τὰ εἶδη τῶν πλοίων καὶ αἱ λοιπαὶ λεπτομέρειαι τῆς ναυτικῆς τέχνης ἐρμηνεύονται ἐμπεριστατωμένως. Γίνεται διάκρισις (κατὰ τὰ ὑπ' ἑμοῦ εἰσαχθέντα τεκμήρια τῷ 1934, ἔκτοτε δὲ ἐπανειλημμένως βεβαιωθέντα), μεταξὺ ἐμπορικῶν, πολεμικῶν καὶ θρησκευτικῶν πλοίων, ὡς καὶ πλοίων ἔκτοτε φερόντων κατὰστροφὰ (ΥΜ ΙΙ ἐποχή). Ὡραῖαι καὶ εὐστοχοὶ παρατηρήσεις γίνονται περὶ Μινωικῶν λιμένων καὶ περὶ νησίδων, σκοπέλων σχεδόν, ἔνθα ἐν τούτοις ὑπῆρχον ἀκμαῖοι συνοικισμοί. Κατὰ τὸν Rose οὐ μόνον αἱ νησίδες ἐκεῖναι (Ψύρρα, Μόχλος κλπ.) ἀλλὰ καὶ λιμένες ἐπὶ ἀναπεπταμένης παραλίας εὐρίσκοντο ὑπὸ καθεστῶς « διαρκοῦς ἀνακωχῆς ». Νομίζω ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς ἐρμηνεία, διότι ἐπρόκειτο περὶ πραγματικῶν ἐλευθέρων λιμένων. (Πρβλ. τὰ ὑπ' ἑμοῦ ἀνεξαρκῆτως ὑποστηριχθέντα περὶ καθεστῶτος « λεβαντινικοῦ » εἰς ὠρισμένα μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα καὶ νησίδας τῆς Μεσογείου ἐν *Atti del VI. Congr. Intern. delle Scienze Preist. e Protoist.* vol. I, 1961, 161 ἑξ.). Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρέκβασις περὶ πλεύσεως διὰ περιστερῶν καὶ περὶ τοῦ πλοίου τοῦ Ὀδυσσεώς.

Ἀκολουθοῦν κεφάλαια περὶ ἐμπορίου μεταξὺ Κρήτης καὶ Φοινίκης, Αἰγύπτου (ἀρκούντως μακρὸς λόγος περὶ Κεφτιοῦ), Κυκλάδων καὶ τῆς Δύσεως. Γίνεται λόγος περὶ χερσαίων μεταφορῶν καὶ περὶ πολεμικῶν ἀρμάτων. (Ὁ ἵππος καὶ τὸ ἄρμα πιστοποιοῦνται ἐν Κρήτῃ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς ΥΜ Ι ἐποχῆς διὰ τῶν σημάτων τῶν Ἀγ. Τριάδος, ὡς συνεπληρώθη ἡ παράστασις διὰ νεωτέρων σημάτων τῶν Σκλαβοκάμπου, ἐξεληθόντων ἐκ τοῦ αὐτοῦ δακτυλίου, Ἀρχ. Ἐφημ. 1939, σ. 90, ἀρ. 8. Πρβλ. ὡσαύτως τὸ σήμαντρον ἀρ. 9, ἐξεληθὸν ἐκ πρισματικῆς σφραγίδος, ἔνθα ὡσαύτως παριστάνεται ἵππος καὶ μάλιστα λακτίζων. Εἰς τὴν Κρήτην, τὴν κλασσικὴν χώραν τοῦ ταύρου, πρέ-

πει νὰ ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν τὸ νεοφανὲς ζῶον καὶ δι' ἄλλους λόγους, καὶ διότι ἐπετίθετο κατ' ἐντελῶς ἀντίθετον τρόπον ἢ ὁ ταῦρος).

Τὸ μέγα κεφάλαιον περὶ τῆς Μινωικῆς τέχνης (σ. 123-198) περιλαμβάνει τὰς δύο πρώτας περιόδους. Ἡ τελευταία, ἡ Ὑστερομινωική, διακόπτεται ὑπὸ τῆς παρεμβολῆς τῆς θρησκείας καὶ ἄλλων κοινωνικῶν θεσμῶν. Ἐρευνᾶται χωριστὰ βραδύτερον, χαρακτηριζομένη ὡς « Παρακμὴ τῆς Κρήτης καὶ ἄνοδος τῶν Μυκηναίων ».

Ἐξαιρετικῶς πυκνοῦ περιεχομένου, ἂν καὶ σύντομον ὡς πάντοτε, εἶναι τὸ περὶ θρησκείας κεφάλαιον. Ὁρθῶς ὁ συγγρ. ὑποδεικνύει τὰς παλαιὰς μαρτυρίας, ἔστω καὶ προερχομένας ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Εὐημέρου, ὡς ἀπηχούσας τὰ προελληνικά θρησκευτικὰ καθεστῶτα τῆς νήσου. Δικαίως τονίζονται αἱ ἐμφανίσεις θεοτήτων ἀνὰ δύο καὶ τρεῖς ἐν τῇ τέχνῃ ὡς ἐρμηνεύμεναι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς. Ἐφιστᾷ ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς Ἀκακαλίδος, ἣν πιστεύει Προελληνικὴν θεότητα καθ' ὃν τρόπον ἐγὼ ἄλλοτε ἐτόνισα, εἰς ὃν καὶ πιστεύω πάντοτε. Πράγματι, τὸ ὄνομα τὸ κεχαραγμένον ἐπὶ τῆς τραπέζης προσφορῶν τοῦ Ψυχροῦ καὶ ἐπὶ ἄλλων ἱερῶν σκευῶν ἐπρότεινα ἤδη ἀπὸ τοῦ 1944 *exempli gratia* νὰ ἀναγνωσθῇ Α-κα-κα-λις. Σήμερον μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς γραφῆς Β καὶ τὰς λοιπὰς προόδους ὡς πρὸς τὴν γραφὴν Α, πάντες συμφωνοῦν, ὅτι δέον νὰ ἀναγνωσθῇ Α-σα-σα-ρα. Ὁ Palmer ἀνεγνώρισε Χετταϊκὴν θεότητα καὶ εἰς τὴν Χετταϊκὴν-Λουβικὴν καταγωγὴν συμφωνοῦν σχεδὸν οἱ πάντες. Ὁ Pope ἐν τῷ μεταξὺ διεπίστωσεν, ὅτι ὑπάρχει καὶ μία τελευταία συλλαβὴ ΜΕ, ἣτις εἶναι κτητικὴ ἀντωνυμία : Ασασαρα με σημαίνει : Ὡ ἐμὴ Κυρία. Μία περίπτωσις καὶ μόνη ἀναγινώσκεται Ασασαρα Μανα. Ἄν τὴν ὑποτεθῇ, ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἐναλλαγὴν τῶν φθόγγων ΣΑ καὶ ΚΑ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γλωσσῶν σάτεμ καὶ κέντουμ, τὸ ἀναγινωσκόμενον σήμερον Ασασαρα ταυτίζεται πρὸς τὸ παραδοθὲν Ακακαλα-Ἀκακαλις καὶ θὰ ἦτο ἡ πρώτη λέξις, ἣτις ἀνεγνώσθη ἐκ τῆς γραφῆς Α, τῆς « Ἐτεοκρητικῆς » κατηγορίας. [Θεωρία τοῦ καθηγητοῦ Georgiev, *Les deux Langues des Inscr. Cretoises en lin. A*, Sofia 1963, ἐιδικῶς περὶ Asasara, σ. 83-84].

Διαφωτιστικά, ἂν καὶ βραχύτατα, εἶναι καὶ τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια περὶ Διός, περὶ Κουρήτων, περὶ τῶν Κρητομ. δαιμόνων, περὶ τῆς Θηλείας Θεότητος καὶ τῶν διαφόρων συγγενῶν ὑποστάσεων. Ὁμοίως ἐκτίθενται τὰ περὶ οἰκιακῶν καὶ ὑπαιθρίων ἱερῶν, σκευῶν καὶ συμβόλων λατρείας καί, δι' ὀλίγων λέξεων, τὰ τῆς Μυκηναϊκῆς θρησκείας καὶ τῶν Μυκηναϊκῶν θεοτήτων ἐν Κρῇτῃ.

Ἐξαιρετικῶς ἐλκυστικὸν εἶναι τὸ κεφάλαιον περὶ κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς, ἔνθα ἀκροθυγῶς ἐρευνῶνται καὶ αἱ γενεαὶ τῶν ἡρώων, οἱ Διογενεῖς καὶ αἱ μεγάλοι οἰκογένηται τῆς ἐπικῆς παραδόσεως, τὰ ρήγματα εἰς τὴν λαϊκὴν μνήμην, ἣτις ἡρίθμει βασιλεῖς καὶ δυναστείας. Ἐξετάζεται ὡσαύ-

τως τὸ ζήτημα τῆς λεγομένης μητριαρχίας ἐκ Κρήτη καὶ τὸ ἀκανθῶδες θέμα τοῦ ὀκταετοῦς κύκλου τῆς ἀρχαιότητος γενικῶς, ὡς τὸν γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς. Ὁ συγγραφεὺς δὲν περιέλαβεν εἰς τὴν ἔρευνάν του τὸ μυστηριώδες ἐπίθετον τοῦ Μίνωος — ἐννέωρος — περὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἄλλοι καὶ ἐγὼ ἀνεζητήσαμεν ἐρμηνείαν.

Ἡ οἰκιακὴ οἰκονομία καί, πέραν ταύτης, αἱ ἐμπορικαὶ δραστηριότητες ἐπὶ τῆς νήσου, περιγράφονται κατὰ τὰ γνωστὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης. Ὡρισμένα πῆλινα δοχεῖα εὐρεθέντα εἰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς περιγράφονται ὡς διῦλιστήρες ἐλαίου. Εἰς Βαθύπετρον ὅμως τὸ ὅλον τῆς ἐγκαταστάσεως εὐρέθη κατὰ χώραν (ὁ συγγρ. γνωρίζει τὸ πρᾶγμα). Ἐξάγεται ὑπ' ἐμοῦ τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται περὶ στεμφυλοπιστηρίου. Ὡραία, ἂν καὶ βραχυτάτῃ, ὡς πάντοτε, εἶναι ἡ περὶ ἐλαίου παράγραφος τοῦ συγγρ. Εὐφυνῆς καὶ πιθανῇ εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῶν πελωρίων χαλκῶν λεβήτων (ὡς ὁ τῆς Τυλίσου) πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατεργασίας τῶν ἐλαίων. Ἡ βιομηχανικὴ χρῆσις τῶν σκευῶν τούτων φαίνεται ὄντως ἡ μόνη ὀρθή.

Πρὸς ἐρμηνείαν τῶν μεγάλων πίθων, ὧν αἱ βασιλικαὶ ἀποθήκαι ἦσαν πλήρεις, ὁ συγγρ. ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς καταβολῆς φόρων καὶ τῆς διεξαγωγῆς ἐμπορίου *en gros* ἐκ μέρους τῶν βασιλέων, ἥτις ἀνήκει εἰς τὸν Sundvall, ἂν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη. Ἐν τούτοις ἡ προσεκτικὴ σπουδὴ τῶν ἀποθηκῶν, ἰδίως τῶν τῆς Φαιστοῦ, δεικνύει σκόπιμον διάταξιν, ὅπως μέγα πλῆθος διέρχονται κανονικῶς καὶ παραλαμβάνουν τὸ σιτηρεσίον των πρὸ ἐκάστης ἀποθήκης, καταγραφόμενοι ἐν ἀρχῇ καὶ ἐξερχόμενοι ἐκτὸς τῶν χώρων μετὰ τὸ πέρας τῆς διαδρομῆς δι' εἰδικῆς ἐξόδου. Ἡ ὑπαρξὶς πινακίδων γραφῆς ἀναφερουσῶν μέτρα καὶ σταθμὰ διανομῆς σιτηρεσίου ἐνισχύει τὴν ἐκδοχὴν ταύτην.

Μέταλλα καὶ μεταλλουργία, ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ἐρευνῶνται λίαν βραχέως, ἀλλὰ μὲ ἀκρίβειαν καὶ μὲ μερικὰς διαφωτιστικὰς παραπομπάς. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ ὡς πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀγωνισμάτων.

Ἡ τελευταία καὶ ἐν μέρει μεγάλης ἀκμῆς περίοδος τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοῦ 16ου αἰ. καὶ κατόπιν περιλαμβάνεται, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἰς τὸν γενικὸν τίτλον « Ἡ παρακμὴ τῆς Κνωσοῦ καὶ ἡ ἄνοδος τῶν Μυκηνῶν » (κεφ. 10 κ.ἐξ.). Ἐδῶ περιγράφονται ἡ τελευταία φάσις τῶν ἀνακτόρων, τὰ μέγαρα, αἱ πόλεις (Γουρνιά κλπ.) αἱ τοιχογραφίαι καὶ ἡ κεραμικὴ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐδῶ παρένθετα εἰδικώτερα μικρὰ κεφάλαια, δι' ὧν ὁ συγγραφεὺς ἐμψυχώνει τὴν ἔκθεσίν του καὶ φεύγει τὴν πεπατημένην. Οὕτω μερικαὶ λέξεις περιγράφουν τὴν ἀναβίωσιν τῶν Μινωικῶν ἱερῶν, τὴν περίοδον ἀνακαταλήψεως, τὸν « Μεσοανατολικὸν ρυθμὸν » (« The Middle-East style », σ. 310-311), ὅστις ἐκθέτει ἐπὶ τῇ βάσει Κρητικῶν ἀντιλήψεων τὰ κατὰ τὸν εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν περιοχὴν καλούμενον Σύμπυκνον ρυθμὸν (Close style). Τοῦ αὐτοῦ ἐνδια-

φέροντος είναι και τὸ μικρὸν κεφάλαιον περὶ τοῦ Συροφονικικοῦ θεοῦ Ρεσέφ ἀνὰ τὴν Κρητομυκηναϊκὴν περιοχὴν.

Τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ μεγάλου ἀναβρασμοῦ τῶν λαῶν κατὰ τὸν 12ον αἰ. (ὦν μεταξὺ καὶ οἱ ὑποτιθέμενοι ἡμέτεροι πρόγονοι Ἀχαιοί, Δαναοί, Φιλισταῖοι), περὶ τοῦ τέλους τοῦ Μυκ. πολιτισμοῦ, περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Ἑπους καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀλφαβήτου ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀσάφειαν τῶν ζητημάτων τούτων. Δὲν γνωρίζομεν ἀκόμη πῶς ἐξελίχθη ἡ κρίσιμος αὕτη περίοδος, διότι πάντες μεταχειρίζομεθα τὰ αὐτὰ ἀβέβαια δεδομένα. Οὔτε ἂν οἱ Λιβυκοὶ Ἀκβάσα ἦσαν πράγματι οἱ Ἀχαιοὶ τοῦ ἔπους γνωρίζομεν (ἦσαν περιτετμημένοι!), οὔτε ἂν οἱ Δανοῦνα Δαναοί, οὔτε πότε ἀκριβῶς καὶ πῶς ἦλθε τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον. Βέβαιος ἀπομένει μόνος ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς « σκοτεινοῦ αἰῶνος » καὶ ὅχι μόνον διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἀποσύνθεσις τῶν τέως ὀργανωμένων μεγάλων κρατῶν, πενία, ὀπισθοδρομήσεις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν προϋόντων τῆς τέχνης, ἐξαφάνισις τῆς γραφῆς, ἐν μὲν λέξει ἀποβαρβάρωσις, διέκοψε πρὸς στιγμὴν τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ ζυμώσεις τῆς νέας ἐποχῆς διεξήχθησαν ἐν μέρει εἰς τὸ σκότος καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τὸ πρῶτον ἀμυδρὸν ἡμίφως τῆς ἱστορίας.

Ἐξ ἴσου ἀβεβαία, διότι ἀνάγεται εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον, εἶναι καὶ ἡ ἱστοριοειδὴς κατασκευὴ τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων λογίων, ἡ γνωστὴ ὡς κἀποδος τῶν Ἡρακλειδῶν, ἡ ὁποία ταυτίζεται πρὸς τὴν εἰσβολὴν τῶν Δωριέων. Ἀκόμη καὶ ἂν (ἀρχικῶς) αἱ δύο ἐκφράσεις ἐσήμαινον ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, εἶναι συζητήσιμον. Οὔτε αἱ γραπτὰ μαρτυρίαι, οὔτε τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα μᾶς ἐβοήθησαν μέχρι τοῦδε, ἵνα σχηματίσωμεν ὅπως δῆποτε σαφὴ εἰκόνα. Μανθάνομεν εἰς τὰ σχολεῖα, ὅτι οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ Ἡρακλέους Τήμενος, Κρεσφόντης καὶ Ἀριστόδημος κατέλαβον καὶ διενεμήθησαν τὴν Νοτίαν Πελοπόννησον καὶ ὅτι ὀλίγον βραδύτερον Τέκταμος ὁ Δῶρου κατέλαβε τὴν Κρήτην. Πιθανῶς εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἔκδοσις, τὴν ὁποίαν ἐδιδάσκοντο καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα σχολεῖα. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἔκδοχα ἄλλως παρουσιάζουσαι τὰ πράγματα, λ.χ. ἡ τοῦ Ἡροδότου, οἱ δὲ σημερινοὶ λόγιοι (ἀλλὰ προφανῶς καὶ τινες ἀρχαῖοι) κατέληξαν εἰς ἄλλα: Πρῶτον πρέπει νὰ κατελήφθῃ ἡ Κρήτη ὑπὸ τῶν Δωριέων καὶ ἐκεῖθεν εἶτα ἡ κίνησις των νὰ ἐξετάθῃ πρὸς Βορρᾶν.

Ὁ Ὅμηρος — ἀκριβέστερον ἢ Ὀδύσεια — γνωρίζει Δωριεὺς εἰς τὴν Κρήτην, ἡ δὲ Ἰλιάς — Κατάλογος — καὶ εἰς τὴν Ρόδον, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀλλοχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Πότε ὅμως ἐποιήθησαν τὰ σχετικὰ τμήματα τοῦ Ἑπους; Ὁ συγγρ. γνωρίζει βεβαίως τὰς δυσκολίας τοῦ προβλήματος καί, δεδομένου ὅτι Στάφυλος ὁ Ναυκρατίτης ἀνέφερε περὶ τῶν πρώτων Δωριέων εἰς τὸ Ἀνατ. μέρος τῆς Κρήτης, μᾶς ἐνθυμίζει τοὺς ἀποτόμους βράχους καὶ κρημνοὺς, οἱ ὅποιοι ἐχρησίμευσαν ὡς τὸ Σοῦλι τῶν γηγενῶν Ἑτεοκρήτων. Ἡ ἐπιβίωσις τούτων καὶ ὁ σχετικὸς ρυθμὸς (« ὑπομυκηναϊκός ») τῆς τέχνης των

ἀνευρέθησαν εἰς Καρφί, Βρόκαστρο καὶ τοποθεσίας τοῦ ἀπροσίτου βράχου Καβούσι τῆς Ἀνατ. Κρήτης. Δυστυχῶς ἡ ὑπομυκηναϊκὴ καὶ ἡ πρωτογεωμετρικὴ περίοδος ὑπόκεινται καὶ αὐταὶ εἰς τὴν χρονολογικὴν ἀσάφειαν τοῦ σκοτεινοῦ αἰῶνος.

Εἰς τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τούτου ἐξετάζει ὁ συγγρ. καὶ τὴν Γεωμετρικὴν καὶ τὴν πρῶτον ἀρχαϊκὴν περίοδον. Συμπεπυκνωμένον, ἀλλ' ἐξαιρετικῶς περιεκτικὸν εἶναι τὸ περὶ τῶν ἀσπίδων καὶ λοιπῶν ἀρχαίων τοῦ Ἰδαίου Ἀντρου κεφάλαιον. Ὁ συγγρ. ἀποκλίνει ἴσως πολὺ πρὸς νεωτέραν χρονολογίαν τῶν ἀσπίδων. Αἱ τελευταῖαι ἔρουναι στηρίζουν μᾶλλον τὰς ὑψηλοτέρας χρονολογίας τοῦ Kunze. Ὡς πρὸς τὴν ἰδικήν μου ἔρουναν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου (338, σημ. 4) δέον νὰ σημειώσω, ὅτι εἰς τὰ «Μυκηναϊκά» στρώματα μόνον κεραμεικὴ εὐρέθη. Ὅσα χάλκινα ἀντικείμενα εὐρέθησαν προέρχονται ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς καὶ κυριώτατα εἶναι τεμάχια ἀσπίδων.

Χρησιμωτάτη εἶναι καὶ ἡ περίληψις περὶ τῶν Δαιδαλικῶν ρυθμῶν ὡς καὶ τοῦ ἀποκληθέντος Ἑτεοκρητικῷ ἐπὶ τῆς νήσου. Εἶναι βεβαίως γεγονός, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν Κρήτῃ ἔργα τινὰ εὐθυμοτέρας τέχνης, ρυθμικῶς διαφέροντα ἀπὸ τὸ σύννουν καὶ σκοτεινὸν ὕφος τῶν πρῶτων Δαιδαλικῶν προϊόντων. Κατὰ πόσον ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ «Μινωικοῦ» πνεύματος, τοῦτο εἶναι πρόβλημα. Δὲν ἔχομεν αὐθεντικὰς προβαθμίδας καὶ πρὸ παντὸς ὑπάρχει πάντοτε τὸ χάσμα εἰς τὴν συνέχειαν τῆς παραδόσεως, τὸ ὁποῖον μέχρι στιγμῆς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ γεφυρώσωμεν, παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς μας. Τὸ χάσμα τοῦτο παρουσιάζεται, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν ἐντὸς τῶν Μυκηναϊκῶν τάφων, εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν συνοικισμῶν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ κέντρα, εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν «κρητομυκηναϊκῶν» μοτίβων κατὰ τὴν περίοδον τῆς πρῶτου Ἀνατολιζούσης τέχνης, τέλος καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπάρχει τοῦλάχιστον μία ἐρμηνεία, ἡ τῆς προφορικῆς παραδόσεως (Oral Tradition). Διὰ τὰ θέματα τῆς τέχνης ὅμως ἡ παράδοσις χρειάζεται νὰ εἶναι ὕλικὴ καὶ ἀπτή. Δὲν λέγω διὰ τῶν σκέψεων τούτων, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι τελείως ἀδύνατον. Ἐγὼ εἶμαι ἀκριβῶς ὑπὲρ τῆς ἀδιὰπτώτου συνεχείας τῆς παραδόσεως ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν, διότι τοῦτο βοᾷ ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Ἡ Ἱστορία του, ἡ μυθολογία του, αἱ παραδόσεις του αἱ οἰκογενειακαὶ, ὁλόκληρος ἡ γένεσις τοῦ δράματος, πάντα ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Προκειμένου περὶ τῆς τέχνης ἔχομεν ἀκόμη νὰ σκεφθῶμεν μίαν δυνατότητα ὡς πρὸς τὴν συνεχὴν παράδοσιν: Τὰ φθαρτὰ ἀντικείμενα (ξύλον, ὕφαντα κλπ.) καὶ τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ὡς κειμήλια διετηρηθήσαν μέχρι τῆς πρώτης χαρραγῆς τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ξόανα λ.χ. καὶ ἄλλα γλυπτὰ, μερικὰ ἀγγεῖα ἐκ πολυτίμων μετάλλων ἢ καὶ ἐξ εὐτελεστέρων ὕλικῶν, μερικὰ

ανάγλυφα ἐπὶ ξύλου ἢ ἐλέφαντος εἰς τὰ ἱερὰ κέντρα πάντοτε ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθοῦν. Ἀποδείξεις πάντως δὲν ἔχομεν.

Τὸ χρησιμώτατον βιβλίον τελειώνει μὲ βιβλιογραφίαν κατὰ κεφάλαια καὶ εἶναι ἐφωδιασμένον διὰ πίνακος. Προσφέρει πραγματικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν μέσον ἀναγνώστην, ἀλλὰ καὶ δίδει ἀφθόνους παρορμήσεις εἰς τὸν εἰδικὸν ἐρευνητήν.

Δ'

A. R. BURN, *Περσία καὶ οἱ Ἕλληνες. Ἡ ἄμυνα τῆς Δύσεως, 546 - 487*.
Λονδίνον, Arnold 1962 (586 σελ., 55, 5 σελ.).

Ὑπάρχουν ἀκόμη πολλοὶ Ἀγγλοι, οἱ ὁποῖοι, ποτισμένοι βαθύτατα μὲ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὁμιλοῦν διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ εὐγενὲς ἔκκελισμα τῆς ψυχῆς των. Ὁ κ. Μπέρν, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γλασκώβης, εἶναι εἰς ἀπὸ αὐτοῦς. Ἦδη ἡ ἀφιέρωσις τοῦ βιβλίου δονεῖ παντὸς Ἑλλήνος τὴν ψυχὴν :

« Εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ 1940 »

Χειρογράφως δὲ προσθέτει καὶ περαιτέρω Ἑλληνιστί : « Εἰς μνήμην ἐκείνων τῶν ἡμερῶν ».

Τὸν εὐχαριστοῦμεν ὥς Ἕλληνες ἐκ μέρους καὶ τῶν προγόνων μας καὶ ἡμῶν τῶν ἰδίων.

Τὸ νέον βιβλίον τοῦ κ. Μπέρν εἶναι καὶ νέος κρικός εἰς τὴν ἄλυσιν τῶν ἔργων του, τὰ ὁποῖα ἀπέκλεισαν τὰς θλιβεράς ἡμέρας τῆς παρακμῆς καὶ ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὰς ἐπικάς ἡμέρας τῆς ἀνόδου καὶ τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἑθνους. Ἀρχίζει μὲ τὴν περίοδον τοῦ Τρωικοῦ πολέμου (Μινῶοι, Φιλισταῖοι καὶ Ἕλληνες, 1930), συνεχίζει μὲ τὸν Κόσμον τοῦ Ἡσιόδου (1936), τὴν Λυρικὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος (1960) καὶ καταλήγει εἰς τὸ παρὸν ἔργον, τοῦ ὁποίου ὁ ὑπότιτλος καὶ μόνος, « Ἡ ἄμυνα τῆς Δύσεως », δεικνύει καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου. Εἶναι ἡ περίοδος τοῦ ἀπεγνωσμένου ἀγῶνος τῆς Ἑλλάδος, μὲ πρωταγωνιστὰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην, ὁ ὁποῖος ἔσωσε τὴν Εὐρώπην καὶ ἐδημιούργησε τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν.

Τὸ νέον βιβλίον τοῦ κ. Μπέρν δὲν εἶναι γεγραμμένον δι' ἀρχαίους. Δὲν εἶναι ἀπλὴ ἱστορία. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ τὸ ἀναγνώσῃ ὑποτίθεται ὅτι γνωρίζει ἤδη ἱστορίαν, διότι τὸ βιβλίον εἶναι περισσότερον ἐπιλογὴ καὶ κριτικὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐπιμάχων αὐτῆς κεφαλαίων. Προσφέρει βεβαίως καὶ τὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ περισσότερον ἀκόμη τὸν τρόπον, νὰ μάθῃ ὁ ἀναγνώστης νὰ τὰ κρίνῃ. Παρ' ὅλα ταῦτα, ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ μὲ ζηλευτὴν ἀπλότητα. Ἀρχίζει μὲ τὴν προϊστορίαν τῶν Περσικῶν, διότι τὰ πρῶτα κεφάλαια ὁμιλοῦν περὶ Ἀσσυρίων καὶ Μήδων. Περιγράφουν τὴν Βαβυλωνιακὴν Αἰχμαλωσίαν καὶ τὰ λοιπὰ πάθη τοῦ Ἰσραήλ. Γίνεται χρῆσις φυσικὰ

τῶν Ἑξωελληνικῶν πηγῶν καὶ εὐρεῖα χρησιμοποίησις τῶν Προφητῶν. Περιγράφεται κατόπιν ἡ ἄνοδος τῆς Περσίας καὶ σκιαγραφεῖται ὁ Κῦρος. Τὸ 539 πίπτει ἡ Βαβυλὼν. Ὁ Κῦρος χαιρετίζεται ὑπὸ τῶν Ἑβραίων ὡς Μεσσίας, ἀλλὰ ταχέως θὰ κατανοήσουν τὴν πλάνην τῶν. Κατακτητὴς ἀπὸ κατακτητὴν καὶ τύραννος ἀπὸ τύραννον δὲν διαφέρουν καὶ πολὺ.

Ἡ εὐγένεια τῆς Περσικῆς φυλῆς καὶ αἱ ὁργανωτικαὶ ιδιότητες τῆς νέας « παγκοσμίου » δυνάμεως ἀναγνωρίζονται κατ' ἀξίαν. Διὰ τοὺς Πέρσας τὸ « καθῆκον τοῦ στρατιώτου » καὶ ἡ ἐπιδίωξις τοῦ εὐγενοῦς ἀστοῦ ἦσαν ἡ προστασία τῆς γεωργίας. (Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ κοινὴν κληρονομίαν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἔνθα τοῦ βασιλέως τὸ ὕψιστον καθῆκον ἦτο ὁ πόλεμος ἐν ὧρα πολέμου καὶ τὰ εἰρηνικὰ ἔργα τῆς γεωργίας, ἰδιαίτατα τὸ ἀνοιγμα νέων καὶ ἡ συντήρησις τῶν παλαιῶν διωρύχων, ὁσάκις αἱ περιόδοι ἦσαν εἰρηνικαί). Οἱ Πέρσαι διετήρησαν τὴν παράδοσιν ταύτην μέχρι τέλους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου μία μόνον ἐλπίς ὑπῆρχε νὰ τὸν ἀναχατίσουν οἱ Πέρσαι καὶ εἰς μόνον ἦτο ὁ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλός του : Ὁ μέγας ἐπαγγελματίας στρατιώτης, Μέμνων ὁ Ρόδιος, ὅστις εὗρίσκετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Περσῶν. Ἄν εἰσηκούοντο αἱ πραγματικῶς θανάσιμοι διὰ τὸν ἀντίπαλον συμβουλαὶ του, ἴσως ἡ Ἱστορία δὲν θὰ εἶχε σήμερον τὸ κεφάλαιον « Μέγας Ἀλέξανδρος ». Εὐτυχῶς δὲν εἰσηκούσθησαν. Μωρία ἢ ζηλοτυπία ἢ καὶ πραγματικὴ μεγαλοφροσύνη ἐκ μέρους τῶν Περσῶν πιθανὸν νὰ ἦσαν τὰ αἷτια. Ὁ καθεὶς ὡς κρίνῃ κατὰ τὰς ἀντιλήψεις του. Ὁ Ἀρσίτης ὁ σατραπῆς, ὅπως δήποτε, προέβαλεν εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Μέμνονος καὶ τὸ ἐπιχείρημα τῆς γεωργίας. Ὁ Μέμνων συνεβούλευσε, νὰ καίουν καὶ νὰ ἐρημώνουν καὶ νὰ ὑποχωροῦν διαρκῶς εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ἐστάθη περισσότερον τυχερὸς ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα. Ὁ Ἀρσίτης ἀπηξίωσε νὰ θυσιάσῃ ἔστω καὶ ἓν δένδρον, ἔστω καὶ ἓνα ἀπὸ τοὺς ὠραίους κήπους καὶ προετίμησε νὰ δώσῃ μάχην. Προεκάλεσε καὶ τὸν ἰδικόν του καὶ τῆς πατρίδος του τὸν ὄλεθρον.

Περιγράφονται ἀκολουθῶς ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν χαρὰν γὴν τῆς προόδου τῶν. Ὀνομαστοὶ βασιλεῖς ἀπ' ἐδῶ, τύραννοι καὶ νομοθέται ἀπ' ἐκεῖ, αἱ αἰώνιοι ἐριδες ἀμφοτέρωθεν. Ὁ δαιμόνιος, ἀλλὰ περιέργος Κλεομένης φθάνει πανστρατιᾷ μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Αἰγᾶλεω. Βοιωτοὶ καὶ Χαλκιδεῖς εἰσβάλλουν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ προσυνεννοήσεως. Ἡ τελευταία ὥρα τῶν Ἀθηναίων, θὰ ἔλεγε κανεὶς. Ἀλλὰ οἱ ὑπέροχοι πολῖται τῆς πόλεως δὲν ἦσαν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ παρεδίδοντο ἀμαχητεῖ. Παρατάσσονται πρῶτον κατὰ τοῦ πολλαπλασίου Πελοποννησιακοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ ἐν εἶδος θαύματος συντελεῖται τὴν τελευταίαν στιγμὴν. Ἀγγελιοφόροι πηγαίνοντες πυρετωδῶς μεταξὺ τῶν συμμαχικῶν τιμημάτων τοῦ στρατοῦ. Οἱ Κορίνθιοι σηκώνονται καὶ φεύγουν. Τοὺς ἀκολουθοῦν ἄλλοι. Ὁ στρατὸς διαλύεται καὶ φεύγουν ὅλοι. Ὁ λαὸς θὰ τὸ ἀποδώσῃ κατόπιν εἰς θαῦμα, εἰς

τὴν ὁργὴν τῆς Δήμητρος, τῆς ὁποίας τὸ ἱερὸν εἰς τὴν Ἑλευσίνα ἐβεβηλώθη.

Ἄλλ' αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι τὸ μεγαλύτερον θαῦμα, διότι τοὺς ἐμψυχώνει τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνατελλούσης Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας: Βαδίζουν ἀμέσως κατὰ τῶν Χαλκιδέων. Στρέφουν ἀποτόμως καὶ συντρίβουν τοὺς Θηβαίους πρώτους. Οἱ Χαλκιδεῖς τότε διέρχονται τὴν θάλασσαν τῶν καὶ φθάνουν εἰς τὴν νῆσον τῶν. Ἀλλὰ τοὺς ἀκολουθοῦν ἕως ἐκεῖ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ νικοῦν δευτέραν νίκην εἰς μίαν ἡμέραν (ἀνοίξιν τοῦ 507).

Θὰ ἐχρειάζετο πολὺς χώρος διὰ νὰ δοθῇ ἔστω καὶ ἐπιγραμματικῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὠραίου βιβλίου. Περιγράφεται ἀκολούθως ἡ Ἰωνικὴ Ἐπανάστασις, ἡ κλῆσις τῆς Ἑλλάδος πρὸς ὑποταγὴν. Ἐμφανίζεται ὁ Μιλιτιάδης καὶ τὸ ἔπος τοῦ Μαραθῶνος. « Οἱ Σπαρτιάται ἔρχονται ἀργά ».

Τὰ ἐφεξῆς δέκα ἔτη μέχρι τῆς Σαλαμῖνος καλύπτουν αἱ τραγικαὶ τύχαι τοῦ Μιλιτιάδου καὶ τοῦ Κλεομένους, ἡ πιθανὴ ἐπανάστασις τῶν Μεσσηνίων (κατὰ πολλοὺς ὑπὸ τὸν θρυλικὸν Ἀριστομένη), ἡ ἔχθρα Ἀθηναίων - Αἰγινητῶν, ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ξέρξου. Ὁ πρωταγωνιστὴς τώρα εἶναι ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὁ Ξέρξης προχωρεῖ. Ἡ Βορεία Ἑλλάς ὑποτάσσεται καὶ χάνεται. Ὁ Θεμιστοκλῆς περιβάλλεται ἀπὸ τὸν πανικὸν τοῦ λαοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Δελφικοῦ μαντείου τὸν ἀκόμη ὀλεθριώτερον πεσσιμισμὸν. Μάχεται ἡ μεγάλη αὐτὴ διάνοια πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν. Ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων, δημιούργημα καὶ τοῦτο τῆς προβλεπτικότητος καὶ τῆς μεγαλοφυΐας του, ἔρχεται τώρα εἰς τὸ προσκήνιον ὥς τὸ ἰσχυρότατον πολεμικὸν αὐτοῦ μιᾶς μελλοθανάτου πολιτείας. Ὁ Θεμιστοκλῆς εἰσηγεῖται τὸ περίφημον ψήφισμα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ αἰτία νὰ σωθῇ ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς καὶ τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο νὰ ἀνευρεθῇ πρὸ ὀλίγων ἑτῶν, νὰ καταστήσῃ διάσῃμον τὸν δημοσιεύσαντα τοῦτο, νὰ γίνῃ ἀφορμὴ ζωηροτάτης φιλολογίας συνεχιζομένης ἀδιαπτώτου καὶ μέχρι σήμερον, χωρὶς, δυστυχῶς, νὰ περιποιοῦν τιμὴν τὰ ἀνωτέρω περιστατικὰ καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην. Αὐτὴν τὴν στιγμήν πάντως δὲν εἶναι ἡ ὥρα νὰ ἀναξέσωμεν τραγικὰς πληγὰς. Ὁ κ. Μπέρν χαρακτηρίζει ἀπλῶς τὸ πρᾶγμα μὲ τὰς λέξεις: « Μία ταπεινὴ, ἡμικατεστραμμένη καὶ παρημελημένη ἐπιγραφή ». (Ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μου). Τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους ἀναγινώσκεται εἰς τὸν πρῶτον στίχον. Εἶναι τραγικόν, ὅτι μόνον οἱ ὑπεύθυνοι Ἑλληνικοὶ ὀφθαλμοὶ δὲν εὐρέθησαν διὰ νὰ τὸ ἀναγνώσουν ἐγκαίρως. Πάντως ἐξωντάνευσεν ἡ ἐπιγραφή τῆς Τροιζήνης τὴν μεγάλην αὐτὴν μορφήν, ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Αἱ Ἀθῆναι ἀνέδειξαν ἀναριθμήτους κολοσσούς. Ἐν τούτοις, δικαίως κατὰ τὴν γνώμην μου, ὁ κ. Μπέρν χαρακτηρίζει τὸν Θεμιστοκλέα « τὸν ὑπεροχώτατον καὶ πρωτοτυπώτατον ἐκ τῶν ἡγετῶν, ὅσους ἐγέννησαν αἱ Ἀθῆναι ».

Τὸ κεφάλαιον περὶ Θερμοπυλῶν ἔχει ἰδιαιτέραν ἀξίαν, διότι ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐπανελημμένως ἐπεσκέφθη τὸν τόπον καὶ ἐπανελημμένως περὶ τούτου ἔγραψε. Μετὰ τὰς Ἑλληνικὰς ἀνασκαφὰς ἐκεῖ, αἱ ὁποῖαι καθώρισαν τὴν

θέσιν τοῦ Κολωνοῦ, ἔνθα ἐξειλίχθη ἡ τελικὴ φάσις τῆς μάχης καὶ ἔπεσαν οἱ τελευταῖοι ἐπιζῶντες τῶν Τριακοσίων, ὁ κ. Μπέρν ἐπεσκέφθη τὰς Θερμοπύλας τρεῖς φορὰς. Μετριοφρόνως καὶ ἀσχολιάστως μᾶς πληροφορεῖ εἰς μίαν ὑποσημείωσιν, ὅτι δύο φορὰς συνελήφθη ἐπὶ... κατασκοπεῖα. Τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τοῦ βιβλίου του φέρει τὸν σύντομον τίτλον, ὅστις ἐν τούτοις τὰ λέγει ὅλα : « Πολὺ ὀλίγοι καὶ πολὺ ἀργά ».

Ἀκολουθοῦν αἱ ἡμέραι ἀγωνίας μέχρι τῆς Σαλαμῖνος καὶ ὁ τιτάνειος ἀγὼν τοῦ Θεμιστοκλέους ὄχι πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἀλλὰ πρὸς τὰ γηγενῆ κακὰ τῆς καχυποψίας, τῆς μικροφιλοτιμίας καὶ πρὸ παντὸς τῆς στενῆς ἀντιλήψεως. Δὲν ὑπάρχει περισσότερον ἀνιερὸν πρᾶγμα ἀπὸ μίαν μεγαλοφυΐαν πλαισιωμένην ἀπὸ μετριότητος. Τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τοῦ βιβλίου προσφυῶς περιγράφεται : « Ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς ».

Ἐκτιθενταὶ ἀκολούθως τὰ γεγονότα τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος, τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν καὶ τέλος περιγράφεται ἡ φάσις ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πόλεμος μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀσίαν, μὲ τὰς λαμπρὰς ἐπιτυχίας τοῦ Κίμωνος. Μὲ τὸν Κίμωνα, μᾶς λέγει ὁ συγγραφεύς, παρήλθε καὶ ὁ τελευταῖος ἥρως τῶν μεγάλων ἐτῶν. Ὁ κ. Μπέρν μᾶς ἐχάρισεν ἐν βιβλίῳ μὲ ἀντιλεγόμενα καὶ κριτικὴν, μὲ εἰδικὰς ἱστορικὰς μονογραφίας παρενθέτους εἰς τὸ κείμενόν του, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις ἀναγινώσκειται εὐκόλως καὶ κρατεῖ τὸν ἀναγνώστην αἰχμάλωτον μέχρι τοῦ τέλους. Τὰ μεγάλα ἐκεῖνα γεγονότα εὖρον ἄξιον ἐρμηνευτὴν, διότι τὰ ἐκθέτει μὲ λιτὸν μεγαλεῖον. Ἡ ἐπιστήμη, ἰδιαιτέρως ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, τοῦ εἶναι λίαν εὐγνώμων.

Ε'

D. S. RAVEN, *Greek Metre*. An Introduction. Faber and Faber, London 1962. (125 σελ., 25 σελλ.).

Τὸ μικρὸν τοῦτο, ἀλλὰ χρησιμώτατον βιβλίον ἔρχεται νὰ πληρώσῃ ἐν κενὸν εἰς τὰ μέσα διδασκαλίας, τὰ ὁποῖα διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι χρησιμοποιοῦσιν εἷς τε τὸ Πανεπιστημιακὸν καὶ τὸ Γυμνασιακὸν περιβάλλον. Ἡ Μετρικὴ εἶναι βεβαίως δύσκολος καὶ ἐν πολλοῖς ἀβέβαιος κλάδος τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δὲν εἶναι δεδικαιολογημένος ὁ μῦθος ὁ τείνων νὰ παραστήσῃ ταύτην ὡς ἀπρόσιτον φρούριον, ἔνθα εἰσὸδον ἔχουσιν ὀλίγοι μόνον προνομιούχοι. Τὸ παρὸν βιβλίον σκοπὸν ἀκριβῶς ἔχει νὰ εἰσαγάγῃ καὶ τοὺς μαθητὰς τῶν γυμνασίων καὶ τοὺς ἀπλοὺς φίλους τοῦ ἀρχαίου δράματος εἰς τὴν δυνατότητα « νὰ ποδίζουν τὰ χορικά μὲ νόημα ». Ἀποφεύγει ὅσον ἡμπορεῖ τὰς θεωρίας καὶ τοὺς πολλοὺς τεχνικοὺς ὅρους. Εἰς τὰ παραδείγματα τῶν διαφόρων μέτρων ἐκλέγει σκοπίμως καὶ δαφυλῶς στίχους ἐκ τῶν γνωστοτέρων καὶ τὰ μάλιστα διδασκομένων ποιητικῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαιότητος.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐν συνόλῳ ἐξ 125 σελίδων, ἀλλὰ μόνον αἱ 83 εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὴν μετρικὴν. Αἱ λοιπαὶ εἶναι πίνακες καὶ παραρτήματα, περὶ ὧν κατωτέρω. Αἱ 83 σελίδες τῆς κυρίως μετρικῆς ἔχουσι γραφὴν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ βιβλίον ἔχει χαρακτῆρα περισσότερον παραπεμπτικοῦ, παρὰ διδακτικοῦ ἐγχειριδίου. Ὡς ὁ ἴδιος ὁ συγγρ. ἐξηγεῖ, μόνα τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναγνωσθοῦν καταλογάδην ὑπὸ τοῦ ἀρχαρίου. (1: Δομὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ στίχου, 2: Ποσότης, προσφθία καὶ βασικοὶ ρυθμοί). Πάντα τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια περιγράφουσι τὰ εἶδη τῶν μέτρων καὶ ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ τὰ ἀναγνώσῃ βεβαίως, ἀλλὰ κυρίως εἶναι χρήσιμα, ἵνα ἀνατρέχῃ τις εἰς αὐτὰ ἐπ' εὐκαιρίᾳ. Τὰ κεφάλαια ταῦτα εἶναι: 3, Ἰαμβικά καὶ τροχαϊκὰ μέτρα. 4, Δάκτυλοι καὶ δακτυλοεπίτριτοι, 5, Ἀνάπαιστοι. 6, Δόχμιοι, Βακχεῖοι καὶ Κρητικοὶ στίχοι. 7, Ἰωνικά καὶ 8, Αἰολικά μέτρα.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πολύτιμον ἰδιότητα τοῦ παρόντος βοηθήματος εἰς φοιτητὰς καὶ μαθητὰς κολλεγίων καὶ γυμνασίων, εἶναι δύο πίνακες καὶ ἓν παράρτημα προσηρτημένα εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου. Ὁ πρῶτος πίναξ (Index A) περιλαμβάνει ἀλφαβητικῶς τὰ ὀνόματα οὐ μόνον τῶν διαφορῶν μέτρων, ἀλλὰ καὶ τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς μετρικῆς μετὰ ἐπεξηγήσεως τούτων. Οὕτως ἀναλύεται ὁ Ἀδώνειος, Αἰολικός, Ἀλκμάνειος, Χορίαμβος, Ἑλεγείαμβος κλπ., καὶ ἐξηγεῖται μὲ βραχυλογίαν καὶ ἀκρίβειαν ἡ ἰδιότης καὶ ἡ ὀνομασία ὠρισμένων μετρικῶν μορφῶν καὶ ὄρων. Οὕτως ἐρμηνεύεται τί εἶναι ἀνάκρουσις (ἂν πράγματι ὑπῆρχε), τί ἀνάκλασις, τί κατάληξις κλπ.

Εἰς τὸν δεῦτερον πίνακα (Index B) γίνεται παραπομπὴ εἰς τὰς σχετικὰς παραγράφους τοῦ βιβλίου προκειμένου περὶ παντὸς στίχου ἐκ τοῦ Δράματος ἢ τῶν Λυρικῶν (καὶ Λατίνων ἀκόμη ποιητῶν χρησιμοποιούντων Ἑλληνικά μέτρα), οἵτινες ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ βιβλίου. Οὕτως ἔχει τις τὸ κέρδος, ὅτι μελετῶν ἓνα ποιητὴν, δύναται νὰ μάθῃ ἁμέσως, ἂν στίχος τις τούτου χρησιμοποιεῖται εἰς τὸ βιβλίον.

Ἔτι πολυτιμότερον εἶναι τὸ παράρτημα ἐν τέλει τοῦ βιβλίου. (Appendix, μετρικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ ἐκλεκτῶν χωρίων). Ὡς ὁ συγγρ. ἐξηγεῖ, χρησιμεύει τὸ παράρτημα τοῦτο, ὅπως ὁ ἀναγνώστης καταστῇ ἱκανὸς ἄνευ σημαντικῆς δυσκολίας, νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ τὸν μετρικὸν ρυθμὸν τῶν στίχων, οὓς ἀναγινώσκει. Ἐκλέγονται πάντες οἱ ποιηταὶ οἱ περισσότερον μελετώμενοι, παρατίθενται δ' ἀλφαβητικῶς. Προκειμένου περὶ δράματος, ἐκλέγονται τὰ ὠραῖα καὶ τὰ συχνότερον διδασκόμενα.

Περὶ τῶν κοινῶν καὶ « διαλογικῶν » μέτρων, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἀποφεύγεται ὁ λόγος (ἰαμβικῶν τριμέτρων καὶ τετραμέτρων, τροχαϊκῶν τετραμέτρων καὶ ἀναπαιστων). Ταῦτα περιγράφονται εἰς τὰς οἰκείας παραγράφους τοῦ βιβλίου. Ἡ προσοχὴ συγκεντροῦται πολλῶ μᾶλλον εἰς τὰ ὑπόλοιπα μέτρα τῶν χορικῶν, ἅτινα, παραπεμπομένου ἐκάστοτε τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὰ σχε-

τικά κεφάλαια τοῦ βιβλίου, ἔνθα ἕκαστον τῶν μέτρων τούτων χωριστὰ περιγράφεται καὶ ἀναλύεται, καθίστανται μετρικῶς νοητὰ καὶ δύνανται νὰ ποδισθῶσιν.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ ἀναγνώστης διευκολύνεται εἰς μετρικὴν κατανόησιν ἥ, ἂν εἶναι διδάσκαλος, εἰς μετρικὴν διδασκαλίαν τῶν ἀκολουθῶν δραμάτων : Περσῶν, Προμηθεὺς Δεσμώτου καὶ Ἀγαμέμνωνος ἐκ τοῦ Αἰσχύλου. Ἀντιγόνης, Οἰδίποδος Τυράννου καὶ Ἡλέκτρας ἐκ τοῦ Σοφοκλέους. Μηδείας, Ἴππολύτου, Ἡλέκτρας, Ἰφιγενείας ἐν Ταύροις καὶ Βαχχῶν ἐκ τοῦ Εὐριπίδου. Ἀχαρνέων, Ἰπλέων καὶ Βατράχων ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους. Διὰ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τοῦ ἀρχαίου δράματος δὲν γίνεται μὲν λεπτομερὴς ἀνάλυσις, ἀλλὰ περιγράφονται τὰ χρησιμοποιούμενα μέτρα γινομένης ἀναλύσεως, εἰς τοὺς σχετικοὺς στίχους ἑκάστου δράματος. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα εὐκολύνεται κατὰ πολὺ ὁ θέλων νὰ ἐγκύψῃ εἰς τὰ μέτρα.

Γενικῶς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Raven εἶναι τόσον συντόμως καὶ σκοπίμως διατεταγμένον καὶ πραγματεύεται τὰ τῶν μέτρων τόσον λιτῶς, ὥστε ἡ ἀπουσία τῆς πολλῆς θεωρίας καθιστᾷ τοῦτο πολύτιμον βοήθημα τοῦ φιλόλογου, ἰδίᾳ τοῦ νέου φιλόλογου. Ἀφοῦ μελετηθῇ τὸ βιβλίον τοῦτο, εἶναι πλέον ὥριμος ὁ σπουδαστής, ἵνα ἐπιληφθῇ τῆς μετρικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀγκωδῶν σχετικῶν συγγραμμάτων. Τὸ μικρὸν τοῦτο πόνημα εἶναι διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἀναμφισβητήτως πολύτιμον καὶ ἀπαραίτητον βοήθημα τῶν σπουδαστῶν τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λείπῃ ἀπὸ καμμίαν σχολικὴν καὶ Πανεπιστημιακὴν βιβλιοθήκην.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ